

För trettio år sedan: Jugoslavien faller sönder

Kjell Magnusson

Uppsala, maj 2021

Innehåll

Varför började kriget?	1
Försenad nationsbildning.....	2
Det politiska systemet och nationalism	3
Den antibyråkratiska revolutionen	6
Förklaringsmodeller	7
Utvecklingen 1990.....	8
Flerpartisystem	10
Förhandlingar och konflikter	14
Krisen i Serbien	11
Oron ökar.....	14
Kriget i Slovenien.....	26
Aktörer och målsättningar	29
Litteratur	42

Varför började kriget?

Den oberoende veckotidningen *Nedeljnik* i Belgrad ställde i början av maj frågan varför Jugoslavien för trettio år sedan drabbades av ett blodigt krig. Journalisten Veljko Miladinović (2021) påpekade att även om relationerna mellan delstaterna hade försämrats under 1990 trodde de flesta, inklusive CIA, att en väpnad konflikt kunde undvikas. En huvudtes i artikeln är att kriget i Jugoslavien inte berodde på motsättningar mellan olika folkgrupper, utan på de politiska eliternas manipulationer. Miladinović vänder sig särskilt mot uppfattningen att konflikterna i Jugoslavien var en följd av ett etnisk hat som i århundraden skulle ha präglat Balkans historia.¹ Han hänvisar bland annat till den amerikanske statsvetaren V.P. Gagnon, författare till *The Myth of Ethnic War* (Gagnon 2004) samt Dejan Jović (2009), professor i Zagreb, som skrivit ett standardverk om Jugoslaviens sönderfall. Jović menar att kriget, tvärtom, var ett sätt att skapa nationell homogenitet.

Det ligger en hel del i detta. Artikeln visar att en majoritet av invånarna i Jugoslavien enligt olika undersökningar ville behålla den gemensamma staten. 1990 förespråkade de flesta kroater självständighet, men inom Jugoslaviens ram. Man bejakade någon form av jugoslavisk statsbildning, medan endast drygt 11 procent var för fullständigt oberoende och 10 procent ville ha en centraliserad stat.

Författaren pekar dessutom på att föreställningar om en effektiv nationalistisk propaganda har svagheter. När konflikten var ett faktum 1991 vägrade merparten av de serbiska rekryterna att låta sig mobiliseras. I Belgrad rörde det sig om 85–90 procent vapenvägrare, i Serbien som helhet om mellan 50 och 80 procent.

Går man till Kroatien fick det konservativt-nationalistiska HDZ 41,8 procent av rösterna i de första fria valen 1990 (motsvarande 34 procent av väljarkåren) och de regionala variationerna var stora. I Lika utgjorde kroaterna 46 procent av befolkningen, men HDZ fick endast 17,8 procent av rösterna. I dessa områden var serberna den största folkgruppen med 49,5 procent, men endast en dryg tredjedel röstade på det serbiska nationella parti som ville utträda ur Kroatien (SDS), medan 24,8 procent röstade på Socialdemokraterna, SDP, de tidigare kommunisterna. På samma sätt vann SDP valet i serbiska områden i Slavonien, nära gränsen till Serbien.

Även av andra skäl måste man ifrågasätta tesen att kriget – och senare det urskillningslösa våldet – var ett resultat av indoktrinering. Titoregimen lyckades aldrig göra befolkningen till kommunister och det finns inga skäl att anta att propagandan skulle ha ett större genomslag i ett mer pluralistiskt samhälle. Det som påverkade människor var den reella utvecklingen, som förvisso ledde till spänningar, men dessa tog sig olika uttryck, från folklig upprördhet och etnocentrism, till fördömanden eller nationalistisk historiefilosofi

¹ Ett ofta nämnt exempel är Kaplan, R. D. (1993). *Balkan Ghosts. A Journey Through History*. New York, St. Martin's Press.

bland intellektuella. Samtidigt ger sociologiska undersökningar från den aktuella perioden Miladinović rätt. Så sent som i maj-juni 1990 genomfördes en stor studie över hela Jugoslavien – 4 230 muntliga intervjuer – rörande etnisk distans och identifikation. Det visade sig att distansen till andra folkgrupper var förhållandevis måttlig, trots de konflikter och den nationalistiska propaganda som präglat Jugoslavien i ett par år. Minst lika intressant är att fler identifierade sig med Jugoslavien (62 %) än med den egna republiken/provinsen (52 %).²

Det faktum att varken det kroatiska eller serbiska ledarskapet hade en majoritet av befolkningen bakom sig glöms ofta bort. När de styrande kommunisterna stod inför tvånget att acceptera politisk pluralism skapade de i både Serbien och Kroatien ett system med majoritetsval som gynnade det största partiet. I Kroatien fick Tudjman med drygt 40 procent av rösterna nära 60 procent av mandaten i parlamentet. På liknande sätt var det i Serbien³ och Bosnien. Hade valsystemet varit proportionellt hade det politiska klimatet, åtminstone i Kroatien, sannolikt varit ett annat.⁴

Ett tema i synen på Jugoslaviens upplösning har varit att Slobodan Milošević bär det huvudsakliga ansvaret för sammanbrottet. Påverkad av den serbiska vetenskapsakademins *Memorandum* (Mihailović & Krestić 1995) skulle han ha anammat en nationalism som syftade till att skapa ett *Storserbien* med militära medel. Detta bortser såväl från innehållet i *Memorandum* som Miloševićs egna bevekelsegrunder och den utveckling som ledde fram till kriget. Framför allt står det klart att den serbiske ledaren ändrade sin hållning över tid.

Försenad nationsbildning

En grundläggande orsak till konflikt var en aldrig avslutad nationsbildningsprocess. De norra delarna av det Jugoslavien som bildades 1918 hade sedan tidig medeltid styrts av Ungern och Österrike, medan de södra från slutet av medeltiden under 400–500 år hade utgjort en del av det Osmanska imperiet. Avsaknaden av inhemska politiska institutioner fick påtagliga kulturella och politiska konsekvenser. Trots ett gemensamt folkspråk uppkom inte, som i Italien eller Tyskland, ett standardspråk som kunde utgöra grunden för en gemensam identitet och stat. I stället konkurrerade under 1800-talet föreställningar om en sydslavisk nation med identiteter baserade på religiösa och kulturella skillnader.

² För en diskussion av denna och andra liknande studier jfr Perunovic (2015).

³ I Serbien erhöll SPS (f d kommunisterna ledda v Milošević) 46 % av rösterna, men 77,6 % av mandaten; SPO (Vuk Drašković) fick 15,8 % av rösterna men 7,6 % av mandaten och Demokratiska partiet (Dragoljub Mićunović) 7,5 % rösterna men 3,8 % av mandaten.

https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8_%D0%B7%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B5_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B5_%D0%A1%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B5_1990.

⁴ I Serbien tycktes oppositionen inte förstå att tiotals oppositionspartier inte kunde hävda sig mot regimen.

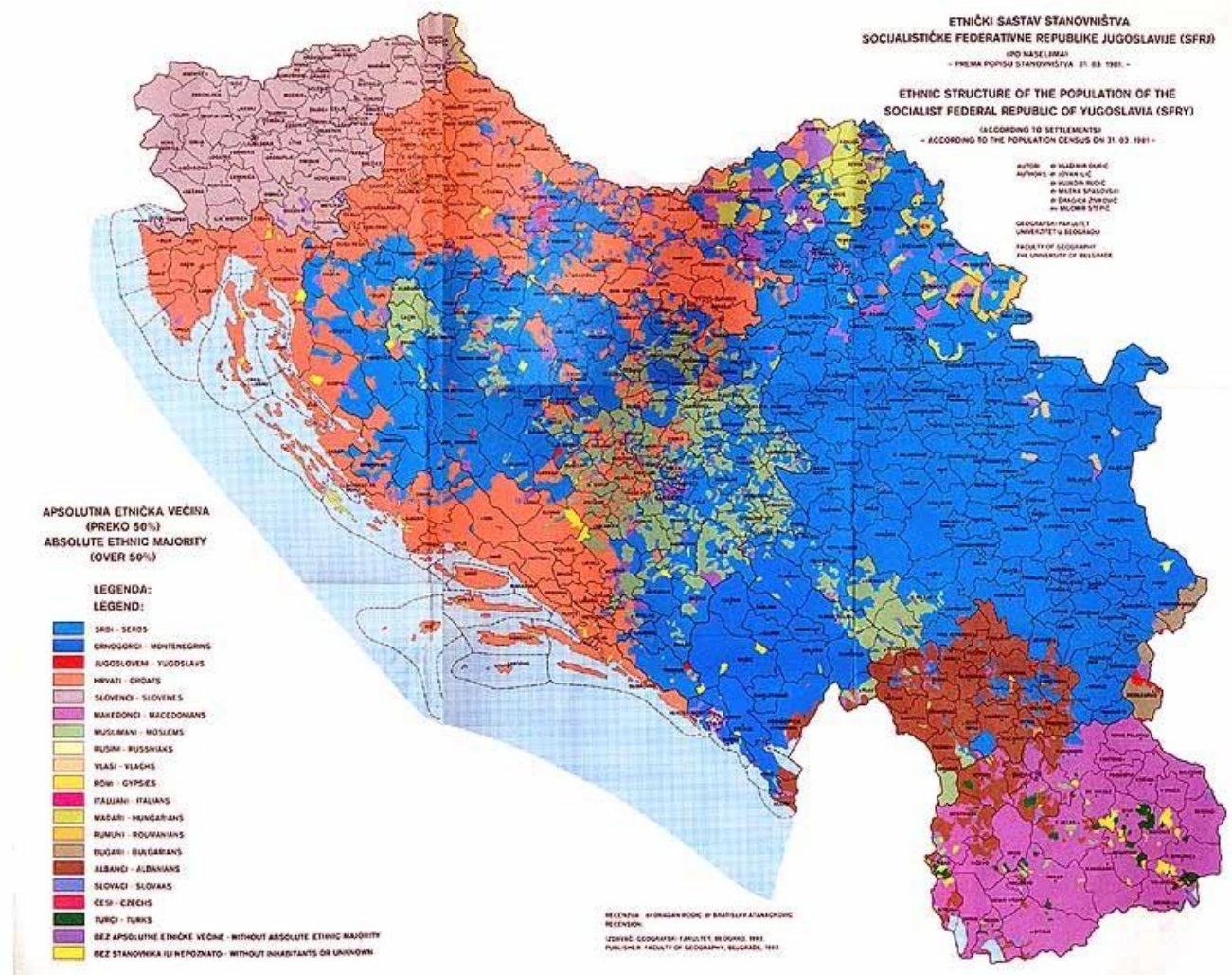
Samtidigt hade folkomflyttningar under historien lett till att ett stort antal ortodoxa serber bodde i gränsområdet mellan Habsburg och det Osmanska imperiet, i dagens Kroatien och Bosnien. Dessutom hade albanernas andel av befolkningen i söder ökat. Oavsett hur man drog gränser var det svårt att skapa homogena nationalstater av svensk eller dansk typ. En folkgrupps i sig legitima intresse att vilja leva i en egen stat gick inte sällan ut över någon annan. Mot den bakgrunden har Gagnon inte helt rätt. Krig kan ha en etnisk bakgrund även om det inte finns ett arkaiskt hat mellan olika folkgrupper. I det här fallet uppkom etniska konflikter så snart Jugoslaviens existens ifrågasattes. Gemene man drogs automatiskt in eftersom frågan inte gällde en abstrakt princip, utan bokstavligen i vilken stat man skulle leva. Som det hette på den tiden: ”Varför skall jag vara minoritet i ditt land, när du kan vara minoritet i mitt”?

Det politiska systemet och nationalism

Det socialistiska Jugoslavien var till en början en federal men centralstyrd statsbildning. När landet 1948 uteslöts ur den kommunistiska gemenskapen börjar en omprövning som innebär en egen förståelse av marxistisk ideologi och skapandet av ”självstyrelsesocialismen”. Samtidigt avbryts under slutet av sextiotalet främjandet av en gemensam jugoslavisk identitet och makten övergår till delrepublikerna. Systemet når sin fullkomning när Jugoslavien genom konstitutionen 1974 i praktiken blir en konfederation. En anomali är för övrigt att de två autonoma områdena inom Serbien, Vojvodina och Kosovo, i konfederationen hade samma status som Serbien. Jugoslavien bestod alltså av sex republiker, men åtta delstater med kontroll över viktiga samhällsfunktioner, inklusive territorialförsvar.

Även om Jugoslavien kännetecknades av kontakter med väst och en öppenhet som saknades i det sovjetdominerade Östeuropa var landet en enpartistat. Partimedlemskap var ett villkor för kvalificerade arbeten och partiet dominerade arbetarsjälvstyrelsen och de statliga institutionerna. Inte minst hade kommunisterna kontroll över kultur i vid mening. Detta blev tydligt när den relativa friheten gick för långt och perioder av pluralism slutade med åtstramningar. Efter Titos död sker en förändring. När den albanska revolten i Kosovo bröt ut 1981 (Magnusson 1981) tilläts media skriva om det som hände och fortsatte att behandla även andra frågor med samma öppenhet. Detta inleder en period av demokratisering som var särskilt tydlig i Serbien och Slovenien. I skönlitteratur, historieforskning och samhällsvetenskap tar man upp känsliga frågor i samtiden och det förflutna. Samtidigt börjar de första tendenserna till politisk pluralism (Magnusson 1987a). I Kroatien rådde tystnad och konformism efter ingripandet mot den ”kroatiska våren” 1972, medan Bosnien styrdes av hårdhänta kommunister som motsatte sig varje pluralism. Där pågick liksom i Makedonien och Kosovo även en officiell nationsbildningsprocess som starkt betonade (de bosnisk-muslimska, makedonska och albanska) folkgruppernas språk, kultur och historia.

Etnisk struktur Jugoslavien 1981

https://en.wikipedia.org/wiki/Ethnic_groups_in_Yugoslavia#/media/File:EtnickaKartaSFRJMZ.jpg

Etnisk struktur republikker i Jugoslavien 1991

The Former Yugoslavia: A Map Folio, published by the U.S. Central Intelligence Agency in 1992. <http://www.lib.utexas.edu/maps/europe/yugoslav.jpg>

När konflikterna i Jugoslavien blev uppenbara fanns utanför landet en påtaglig missuppfattning av det politiska systemets karaktär. Man tog ofta för givet att Jugoslavien trots allt var ett Sovjetunionen i miniatyr, en via kommunistpartiet centralstyrd statsbildning där en folkgrupp, i det här fallet serberna, dominerade. För det första var Jugoslavien decentraliserat i en omfattning västeuropéer har svårt att föreställa sig och hade minoritetsrättigheter som gick långt utöver vad vi är beredda att acceptera. För det andra kunde serberna genom sin andel av befolkningen aldrig spela den roll ryssarna gjorde i Sovjetunionen. Framför allt fanns i Jugoslavien ingen centralmakt som kunde fatta beslut mot delstaternas vilja, eftersom även partiet sedan slutet av sextiotalet var federaliserat.

Däremot var den jugoslaviska (kon)federationen ett enpartisystem, vilket tillsammans med den långtgående decentraliseringen på etnisk grund fick ödesdigra följder. I det längsta tilläts ingen kritik av partiets maktmonopol, samtidigt som konflikter mellan delrepublikerna, dvs. de jugoslaviska nationerna, var legitima. Motsättningar rörande fördelningen av resurser mellan olika folkgrupper kom öppet till uttryck i media, medan den styrande ideologin och partiets maktmonopol inte kunde ifrågasättas. Därmed försenades demokratiseringsprocessen och det saknades på jugoslavisk nivå politiska alternativ som – eventuellt – skulle ha kunnat neutralisera en tilltagande nationalism.

Den antibyråkratiska revolutionen

Under en period såg det ut som om partiet i Serbien höll på att förlora kontrollen och man kunde skönja en allians mellan strejkande arbetare och kritiska intellektuella. I stället ledde konflikten i Kosovo till att det serbiska kommunistpartiets ordförande Slobodan Milošević hösten 1987 kunde befästa sin makt och 1988 genomföra sin konservativa ”antibyråkratiska” revolution. Det är karaktäristiskt att Milošević inte bara fick stöd av partierna i Vojvodina och Kosovo, utan även av det federala partipresidiet. I uppgörelsen med sina serbiska konkurrenter ansågs Milošević vara en pålitlig kommunist, till skillnad från mer nationellt sinnade politiker.

Den ”antibyråkratiska revolutionen” var emellertid på sikt ett hot mot rådande maktförhållanden och genom att störta stats- och partiledningarna i Vojvodina och Kosovo, samtidigt som den unge Milo Djukanović tog över partiet i Montenegro, förfogade Serbien över fyra av statspresidiets åtta röster, till skillnad från tidigare en, vilket skapade oro i övriga Jugoslavien. Det viktigaste målet för Milošević var att Vojvodina och Kosovo förlorade sin karaktär av stater och åter blev autonoma provinser inom Serbien. Detta ledde givetvis till protester bland Kosovos albaner, som fick stöd av slovenska intellektuella och senare även parti- och statsledningen i Ljubljana (Pavlović, Jović & Petrović, red. 2008; Lekić, Lekić & Pavić 2009; Jović 2009).

Milošević har ofta beskrivits som serbisk nationalist, men får betraktas som övertygad kommunist. Det är obehagligt att läsa uppgörelsen med meningsmotståndarna – som varnat för en ”alltför enkel” lösning i Kosovo – vid det s.k. åttonde sammanträdet den 22 september 1987. Tonen är den som Tito brukade använda när han störtade förmenta

motståndare som Milovan Djilas och Aleksandar Ranković, eller de serbiska *liberalerna*, kroatiska *nationalisterna* och slovenska *teknokraterna* i början på sjuttioalet. Å ena sidan ett slags godmodig, ”folklig” framtoning, å andra sidan en hånfull och överlägsen attityd mot dem som till en början inte inser vad som väntar. Hans egen mentor och välgörare Ivan Stambolić, Serbiens president, fick finna sig i att desavoueras tillsammans med mer liberala medlemmar av parti- och statsledningen⁵.

Milošević var sinnebilden för den sena jugoslaviska socialismen. Partipampar i välskräddade kostymer, utstrålande samma pragmatism och självförtroende som verkställande direktörer på en bolagsstämma, hade sedan länge predikat att allt stod rätt till. Eller skulle göra det, bara man arbetade, visade sunt förnuft och följde partiets direktiv. Problemet var bara att om partiet alltid hade rätt, beskrev sig som allvetande, även när politiska förändringar inträffade plötsligt, kunde detta till sist innebära att förtroendet urholkades.

Läser man Miloševićs huvudskrift *Uppgörelsernas år* (Milošević 1989) framstår han som en typisk produkt av det titoistiska systemet, en kommunist som slår vakt om Jugoslavien och är emot nationalistiska och andra avvikelser. Samtidigt lever han i det förflutna. Han förmår inte beskriva sitt samhälles problem på ett adekvat sätt och misstror demokratins former. Hans recept för att lösa samhällskrisen i Jugoslavien är *mobilisering* och han märker inte att kommunismen i Europa är på väg att falla sönder. Jämför man Miloševićs samlade tal med innehållet i Franjo Tudjmans *Den historiska verklighetens ödemarker* (Tudjman 1989) är det ingen tvekan om vem som är nationalist. Tudjmans bok är en nationalistisk pamflett på femhundra sidor, ett försök att rehabilitera delar av den fascistiska ideologi som präglade andra världskrigets ustatasjastat och som därtill innehåller besvärande antisemitiska inslag och historierevisionistiska idéer.⁶ På samma sätt är Alija Izetbegovićs *Islamiska deklaration* (Izetbegović 1990) en islamistisk essä, som visserligen inte förespråkar våld, men som ändå ser det europeiska samhället som oförenligt med islams grundläggande värderingar och eftersträvar en förnyelse enligt det Muslimska brödraskapets idéer (Magnusson 2018).

Förklaringsmodeller

I en artikel från 2016 diskuterar Kosta Nikolić och Marina Ilić metodologiska problem i studiet av den väpnade konflikten i Kroatien (Nikolić & Ilić 2016). De konstaterar att bilden av kriget i hög grad har påverkats av politiker och journalister, samt bristen på källor. Vidare påpekar de att förklaringen *etniskt hat* bortser från politikernas ansvar. Händelseförloppet är en följd av de val politiker i olika delar av Jugoslavien gjorde. Det fanns tre alternativ a) demokratisk integration; b) fredlig upplösning av den gemensamma staten; c) inbördeskrig. Även om det i Jugoslavien fanns försvårande omständigheter, vid

⁵ Hela mötet är återgivet i Lekić & Pavić (2007: 129 - 260). I övrigt innehåller volymen minnesbilder och dokument.

⁶ För en kort genomgång av Tudjmans tankevärld jfr Maciej Zarembas artikel i DN som utgår från citat översatta av undertecknad: Zaremba, M. (1992). Ustatas brott inte värre en serbernas. Vad Tudjman skrev och inte skrev. *Dagens Nyheter* 30 maj 1992. <https://www.dn.se/arkiv/kultur/ustasjas-brott-inte-varre-an-serbernas-vad-tudjman-skrev-och-inte-skrev/>

sidan av de problem övriga Östeuropa stod inför, behövde detta inte nödvändigtvis leda till inbördeskrig, menar författarna som pekar på Sovjetunionens och Tjeckoslovakiens fredliga upplösning.

De hävdar, med andra ord, att Jugoslaviens sönderfall och kriget är två skilda frågeställningar. I det perspektivet tar de kortfattat upp kriget i Kroatien 1991 och menar att det är alltför enkelt att se det som en aggression genomförd av den jugoslaviska folkarmén och republiken Serbien med syftet att skapa ett Storserbien. En sådan syn ser inte skillnaderna mellan olika konflikter och bortser framför allt från viktiga aktörer, i det här fallet serberna i Kroatien.

Kosta Nikolić är en av Serbiens mest produktiva historiker. Han är verksam vid Institutet för samtidshistoria i Belgrad och har skrivit ett stort antal böcker och vetenskapliga artiklar.⁷ Av intresse i det här fallet är dels de sammanställningar av dokument rörande vägen mot öppen konflikt samt krigen i Kroatien och Slovenien som han samlat in tillsammans med kollegan Vladimir Petrović (Nikolić & Petrović 2011, 2012, 2018), dels den ambitiösa trilogin *Jugoslavien, de sista dagarna 1989–1992*, av vilka hittills de två första delarna har givits ut. ”Alla serber i samma stat” (Nikolić 2018) och ”Hatets människor, dödens land” (Nikolić 2020). Det rör sig om tillsammans mer än tusen sidor som följer utvecklingen i detalj och sätter in den i ett större historiskt och samhällsligt perspektiv.

Böckernas stora förtjänst är den detaljerade skildringen av händelseförlopp och de inblandades bevekelsegrunder. Det framgår tydligt att det pågår ett komplicerat och intrikat spel mellan olika aktörer där huvudrollerna spelas av de politiska ledarna i Slovenien, Kroatien och Serbien. Till det kommer armén och den federala regeringen, samt den serbiska rörelse som tar form i Kroatien och det organiserade motstånd som redan finns bland albanerna i Kosovo. Även om vissa aktörers intressen delvis kan sammanfalla, blir skillnaderna mellan dem avgörande för utgången.

Utvecklingen 1990

På ett plan hade Jugoslavien redan upplösts efter kommunistpartiets sista kongress den 20–22 januari 1990 i Belgrad. Kongressen blev en konflikt mellan Sloveniens och Serbiens oförenliga positioner. Slovenerna hade två målsättningar. SKJ [*Savez Komunista Jugoslavije*/De jugoslaviska kommunisternas förbund] skulle omvandlas till ett förbund av helt fristående kommunistpartier. Det innebar att man på kongressen inte kunde fatta beslut enligt den traditionella principen en man en röst („demokratisk centralism“ i kommunistiskt språkbruk), vilket Milošević krävde. Den andra frågan gällde en demokratisering av det jugoslaviska samhället och ett närmande till Europa. I båda fallen blev man nedröstad (Nikolić 2018:128–154).

⁷ Han har bl.a. sysslat med andra världskriget, partiets historia, säkerhetstjänsten, Serbiens historia, litteratur och politik. Nu håller han på med en stort upplagd studie om Jugoslaviens sönderfall. För några av hans böcker jfr https://www.amazon.com/Books-Kosta-Nikoli%C4%87/s?i=strip-books&rh=n%3A283155%2Cp_27%3AKosta+Nikoli%C4%87&page=2&qid=1622208710&ref=sr_pg_2

I en intervju med *Nedeljnik* (Telesković 2020) framhåller Sloveniens förre president, Milan Kučan, att slovenerna i förväg kommit överens om att lämna kongressen om man inte fick gehör för sina förslag, vilket man också gjorde. Den kroatiska delegationen ledd av Ivica Račan hade inte förberett sig, men lämnade efter en kort överläggning kongressen sedan Milošević avvisat kravet på en paus. Till Miloševićs stora förvåning sade förutom Kroatien även Makedonien och Bosnien nej till fortsatta förhandlingar.

Detta är ett exempel på den serbiske ledarens bristande verklighetsförankring och arroganta beteende. Han felbedömde stämningarna inom kommunistpartiet och förstod inte behovet av reformer. Det som pågick i Östeuropa var irrelevant, eftersom kommunisterna där enligt Milošević „raserar en värld som vi raserade 1948“ (Nikolić 2018: 142)

Jugoslavien var fortfarande intakt, men något gemensamt kommunistparti fanns inte längre och synen på framtiden skilde sig åt. Slovenien och Kroatien ville ha självständighet, men uteslöt inte möjligheten av en ny typ av union bestående av suveräna stater. Serbien och Montenegro ville uttryckligen bevara Jugoslavien och stärka det federala centrums roll. Makedonien och Bosnien-Hercegovina ville också att den gemensamma staten skulle bestå, men framkastade möjligheten av en asymmetrisk federation, där vissa stater (Kroatien och/eller Slovenien) hade en lösare relation till Jugoslavien.

Alla parter hänvisade till principen om folkens/nationernas *självbestämmande*, som dock tolkades på helt olika sätt. För Slovenien och Kroatien låg rätten hos republikerna, medan Serbien hävdade att rätten till självbestämmande var knuten till folkgrupperna. Om det förhöll sig så hade serberna i Kroatien och Bosnien rätt att inte lämna Jugoslavien även om majoritetsbefolkningen skulle kräva det. Av det skälet var man för Jugoslaviens fortsatta existens och avfärdade varje förslag om konfederation, eftersom en sådan lösning skulle innebära att minst 2 miljoner serber skulle bli etniska minoriteter i nya stater. Endast i ett sammanhållet Jugoslavien kunde serberna leva i en och samma stat.

Det är svårt att hävda att någon av parterna hade rätt eller fel. Rätten till självbestämmande har motiverat bildandet av nya stater, såväl som utbrytning från existerande statsbildningar. För Sloveniens del var det inga problem, eftersom landet var den mest homogena republiken i Jugoslavien, samtidigt som de flesta sloveners bodde inom dess gränser. Några större minoritetsgrupper fanns inte, men Slovenien hade sedan slutet av 1960-talet tagit emot ett stort antal gästarbetare från Jugoslaviens södra delar, vilket lett till spänningar.

Man kan tycka att de serbiska farhågorna var överdrivna, men bör vara medveten om att kroatiska politiker inte såg framför sig en binationell stat av typ Finland, där de svensktalande trots sin ringa andel av befolkningen anses vara ett statsbärande folk. Kroaterna menade att Kroatien var det kroatiska folkets stat och att serberna fick finna sig i att förlora sin ställning som ett av två statsfolk. De var en minoritet och kunde på sin höjd göra anspråk på kulturell autonomi i områden där de utgjorde en majoritet, något som skiljer sig avsevärt från de svenskalandes ställning i Finland.

Det fanns ett mått av hyckleri i den kroatiska hållningen, eftersom Kroatien samtidigt mer eller mindre öppet gjorde anspråk på kroatiska områden i Bosnien, om inte hela Bosnien. I den meningen fanns ingen större skillnad mellan presidenterna Tudjman och Milošević. Till en början betonade Tudjman två aspekter. Å ena sidan sade han vid HDZ:s konferens i Zagreb 24 februari 1990 att NDH (andra världskrigets *Oberoende Stat Kroatien* som omfattade även Bosnien) inte enbart var en "Quisling-skapelse" eller "fascistisk förbrytelse" utan ett uttryck för det kroatiska folkets "historiska strävanden" efter en egen stat. Samtidigt gjorde han klart att hans parti ville återupprätta Kroatien inom dess "historiska och naturliga" gränser, vilket var en klar anspelning på territoriella krav, inte bara gällande Bosnien utan även delar Serbien och Montenegro, som under andra världskriget ingått i den Oberoende Staten Kroatien (Nikolić 2018: 168–170).

Det finns ingen principiell skillnad mellan kroatiska krav på områden i Bosnien eller serbiska krav på områden i Bosnien – respektive Kroatien. Det visar bara att jugoslaviska politiker var beredda att använda de argument som passade i en given kontext: etniska eller historiska. Serbien var till exempel inte berett att låta Kosovos albaner lämna den serbiska republiken. Rent formellt kunde Belgrad hävda att albanerna var en jugoslavisk minoritet, som inte hade rätt till självbestämmande på samma sätt som en sydslavisk nation. Å andra sidan utgjorde onekligen albanerna på Balkan, i ett vidare perspektiv, ett folk i samma mening som serberna. I själva verket befann sig de båda folkgrupperna i en liknande situation. Om 40 procent av albanerna lever utanför det Albanien som bildades 1913 och denna historiska orättvisa måste rättas till gäller detsamma även serberna i Jugoslavien enligt 1974 års konstitution och än mer om federationen skulle upphöra.

Flerpartisystem

Efter det jugoslaviska kommunistpartiets sammanbrott i januari 1990 organiserades allmänna val i alla jugoslaviska republiker och kommunismen upphörde – delvis – att vara en politisk kraft även på delstatsnivå. Icke kommunistiska partier tar makten i Slovenien, Kroatien, Bosnien och delvis Makedonien, medan kommunisterna under namnet socialister behåller makten i Serbien och Montenegro.

Slovenien, 8 och 12 april,

https://en.wikipedia.org/wiki/1990_Slovenian_parliamentary_election

Kroatien 22–23 april och 6–7 maj

https://en.wikipedia.org/wiki/1990_Croatian_parliamentary_election

Makedonien, 11, 25 november

https://en.wikipedia.org/wiki/1990_Macedonian_parliamentary_election

Bosnien, 18 november, 12 december

https://en.wikipedia.org/wiki/1990_Bosnian_general_election

Montenegro, 9 december

https://en.wikipedia.org/wiki/1990_Montenegrin_general_election

Serbien, 9, 23 december

https://en.wikipedia.org/wiki/1990_Serbian_general_election

Som framgår försenades processen i de södra delarna av Jugoslavien, särskilt Serbien, vilket fick negativa följder både för Serbien och i ett vidare perspektiv. Det berodde helt enkelt på att de serbiska kommunisterna ända fram till sommaren 1990 förordade en ”partilös” demokrati. Den främste förespråkaren eller uttolkaren av principen var den kände Praxisfilosofen Mihailo Marković som i det längsta motsatte sig en politisk pluralism av västeuropeisk typ (Marković 2009:191–357). Serbien ändrade sig till sist, möjligen på grund av reaktioner utomlands (”de sista kommunisterna” ; ”serbokommunisterna”), och den 16–17 juli förenas kommunistpartiet och den s.k. socialistiska alliansen till Serbiens socialistiska parti, vars ordförande blir Slobodan Milošević (Nikolić 2018:256).

Under tiden hade flerpartisystemet befästs i Slovenien och Kroatien. Nya regeringar hade efterträtt det kommunistiska ledarskapet, även om många ledande politiker i Slovenien var tidigare kommunister. I Kroatien hade en ”kroatisering” av samhällslivet påbörjats. Medlemmar av den kroatiska nationalistiska emigrationen hade återvänt till hemlandet, vissa efter 45 år. Den 28 juni föreslogs en ny kroatisk konstitution, som inte längre definierade serberna som ett statsbärande folk. Detta innebar inskränkningar av serbernas rättigheter, t.ex. användning av det kyrilliska alfabetet. Serberna i Kroatien krävde å sin sida kulturell autonomi och bildade 31 juli det serbiska nationalrådet. Den 17 augusti skickar regeringen i Zagreb polisstyrkor till de serbiska kommuner i Krajina som beslutat gå samman i en serbisk gemenskap. Befolkningen uppför barrikader och när kroaterna försöker använda helikoptrar ingriper det jugoslaviska flygvapnet och tvingar tillbaka dem (Nikolić 2018: 185–194).

Krisen i Serbien

Den nionde mars 1991 inträffar en allvarlig kris som skakar president Miloševićs ställning. Det största oppositionspartiet i Serbien, författaren Vuk Draškovićs SPO⁸ protesterade mot medias behandling av regimkritiker och vände sig särskilt mot att ha betecknats som ”ustasja” i den statliga televisionen. Tiotusentals människor samlas på Belgrads gator och skanderar ”Slobo – Saddam! [Hussein] Slobo – fascist! Drašković håller tal på Republik-torget från Nationalteaterns balkong och polisen ingriper. Under några timmar råder anarki i Belgrad. Demonstranter och polis slåss i stadens centrala delar och många skadas. Polisen angriper urskillningslöst människor som råkar befinna sig på fel ställe och Drašković arresteras. En polis avlider efter att ha hoppat från en byggnad, medan en demonstrant dödas med ett skott i ryggen (Nikolić 2018: 347–349).

⁸ SPO = Srpski Pokret Obnove [Serbiska rörelsen för förnyelse]

Enligt Borisav Jović var Milošević djupt oroad och ville att armén skulle ingripa. Jović befann sig utanför Belgrad – det var söndag – men via telefon lyckades han få med sig en majoritet av statspresidiets medlemmar (under förevändningen att det handlade om att skydda federala institutioner i huvudstaden) och stridsvagnarna rullade på eftermiddagen genom ett Belgrad i chock. Senare på kvällen höll Milošević ett tal där han anklagade ”kaosets och vanvettets krafter” för det som hänt (Nikolić 2018:349).

Dagen därpå sammanträdde statspresidiet, utom de slovenska och kroatiska medlemmarna. Premiärministern Ante Marković riktade skarp kritik mot de ansvariga för att de tillgripit våld. Det kunde aldrig vara tillåtet att använda armén mot civila som protesterade mot politiker.

Den 11 mars börjar fredliga demonstrationer vid Terazije-brunnen, utanför Hotel Moskva i centrala Belgrad. En rad kända intellektuella deltar i protesterna, håller tal eller läser dikter. Även Serbiens patriark Pavle kommer dit och slutar med orden: ”Låt oss upplösa demonstrationen i fred. Jag skall tala med den andra sidan också och be dem att i denna svåra stund ta ett steg tillbaka. Låt oss, som någon sagt, vara människor, även om vi är serber”...(Nikolić 2018: 354)

Samma dag mötte general Kadijević Slobodan Milošević. Denne krävde att armén tog makten och arresterade alla som borde arresteras och såg till att ordningen upprätthölls. Försvarsministern svarade att han personligen inte tänkte fatta ett så ödesdigert beslut, utan skulle vända sig till överkommandots stab och framföra Milsoevics åsikt. (Nikolić 2018:356)

JNA:s beslut gick ut på att armén inte tog makten genom en militärkupp. I stället borde ordföranden i statspresidiet sammankalla ett möte med överkommandot, där militären föreslår införande av undantagstillstånd, samt efter presidiets godkännande vidtar nödvändiga åtgärder.

Den 12 mars hölls sammanträdet i överkommandots byggnad i villastadsdelen Topčider. Kadijević och Jović förordade undantagstillstånd, med hänvisning till situationen i Slovenien och Kroatien, samt existensen av paramilitära styrkor, men det stod klart att det även handlade om en uppgörelse med oppositionen i Serbien. Mötet ägde rum i en lokal utan värme och man utsatte Bosniens representant serben Bogić Bogićević för hårda påtryckningar. Han vägrade rösta för och därmed föll förslaget. (Nikolić 2018:357)

Plötsligt ändrar sig Milošević. Vuk Drašković släpps ur fängelset, Dušan Mitević fick sluta som TV chef och Radmilo Bogdanović avgick som inrikesminister. Demonstrationerna upphörde den 14 mars.

Den 13 mars besökte Kadijević Moskva och det stod klart att Sovjetunionen inte skulle ge sitt stöd till en militär intervention.

Den 15 mars lämnar Jović i förtid sin post som ordförande i statspresidiet innan Kroatiens representant, Stipe Mesić, kunde överta posten.

Den 16 mars håller Milošević sitt kända tal inför serbiska kommunordföranden, klockan fem på morgonen (!) Presidenten talar om de pågående förhandlingarna och säger att Serbien inte kan acceptera en konfederation, eftersom i så fall tre miljoner serber skulle leva som minoriteter utanför sin egen stat. Serbien utövar inga påtryckningar på serberna i Kroatien, men dessa vill inte leva under de förödmjukande förhållanden de idag befinner sig som ett resultat av HDZ:s politik.

Vi anser helt enkelt att det serbiska folket har en legitim rätt att leva i en och samma stat.... Vi har sagt det till dem under förhandlingarna. Mina herrar, det finns två utvägar ur den jugoslaviska krisen, en fredlig och en våldsam. Vi erbjuder ett fredligt alternativ, men hota oss inte med våld... Respektera att vi som det numerärt största folket och den största republiken erbjuder en fredlig väg... Om det krävs att vi slåss, så skall vi banne mig slåss. Jag hoppas att de inte är så galna att de börjar slåss med oss. För om vi inte är i stånd att arbeta och tjäna pengar, är vi i alla fall bra på att slåss. (Nikolić 2018:362)

Den 19 mars krävde ett stort antal kända intellektuella i tidningen Borba Miloševićs avgång:

Efter att ha utövat sitt ämbete som Serbiens president endast i tre månader har Slobodan Milošević under de senaste dagarna förlorats folkets förtroende. Mot Miloševićs Serbien kommer uttalanden från hela världen, från alla jugoslaviska republiker och folk, och även från Serbien självt och dess ungdom. Miloševićs förmåga att skapa fiender har fört Serbien till randen av ett inbördeskrig. Den grova och våldsamma manipulationen av den serbiska allmänheten kan inte längre dölja detta. Arrogansen och föraktet inför alla, även det egna folket, nådde en höjdpunkt 9 mars, när Slobodan Milošević beordrade att det serbiska folket skulle pryglas, när de första dödsoffren skedde, när polisen använde tortyr mot serbiska ungdomar i fängelserna. Eftersom arméns misslyckade försök att införa undantagstillstånd i Jugoslavien, vars enda syfte var att rädda regimen, har Milošević beslutat avskaffa SFRJ:s statspresidium och förhindra den sista möjligheten till en fredlig utgång av krisen. (Nikolić 2018: 364)

Vid ett möte med Belgrads studenter där han utsattes för häftig kritik sade Milošević:

Vi har inte en tanke på att förbjuda kroater eller något annat folk att lämna Jugoslavien, men vi kommer inte att tillåta att någon tar med sig serber från Jugoslavien mot deras vilja. Som alla andra måste serberna i en folkomröstning kunna avgöra om de vill leva i Jugoslavien eller inte. Om serberna i Kroatien i en folkröstningen vill leva i ett Kroatien som lämnat federationen kommer vi inte att motsätta oss det (Nikolić 2018:365–366).

I det federala parlamentet framhåller Ante Marković att en lösning på krisen endast kan nås på "demokratisk, parlamentarisk och fredlig väg" (367). Den 28 mars understryker USA:s ambassadör Zimmerman att USA inte ställer sig bakom någon av de nationella grupperna i Jugoslavien. "Samtidigt vill vi att oenigheten mellan folkgrupperna får en

lösning inom ramen för ett enhetligt, demokratiskt Jugoslavien, och tänker inte stödja eller belöna dem som vill upplösa staten” (Nikolić 2018:374).

Förhandlingar och konflikter

I januari 1991 börjar förhandlingar om Jugoslaviens framtid. Detta sker i ett läge där situationen försämrats successivt under 1990. Det var uppenbart att Slovenien och Kroatien på olika sätt förberedde en framtid utanför Jugoslavien. Mest målmedvetna var slovenerna, som ju inte heller behövde ta hänsyn till en inhemsk minoritet.

Redan tidigt hade den jugoslaviska militärledningen uppmärksammat faran av en inre väpnad konflikt. Jugoslaviens militära doktrin byggde på erfarenheterna från partisankriget och teorin om ett allmänt folkförsvar. Därför fanns vid sidan av JNA, den jugoslaviska folkarmén, ett kraftigt utbyggt territorialförsvar, TO, *teritorijalna odbrana*, underställt republikerna, ja även kommunerna. Man utgick från att ett angrepp på Jugoslavien skulle drabba hela landet och att varje kommun och företag skulle försvara sig. Detta innebar att det redan fanns en decentraliserad organisation som, visade det sig, skulle bli stommen i de slovenska, kroatiska och bosnienmuslimska arméer som byggdes upp innan kriget i Jugoslavien började. Mot den bakgrunden genomförde JNA en omorganisation av militärområden i april 1990 och började i maj samla in territorialförsvarets beväpning för placering i JNA:s förråd. Enligt Nikolić var man i huvudsak framgångsrik och lyckades ta kontroll över 70 procent av vapnen. I Slovenien var militärledningen gick det inte lika bra. Här gömdes en relativt stor del av territorialförsvarets vapen (Nikolić 2018: 292–295).

I oktober 1990, samtidigt som Kroatien och Slovenien föreslog att Jugoslavien skulle ombildas till en konfederation började de båda republikerna i hemlighet att köpa in vapen utomlands, via bl.a. Ungern, Tjeckien och Österrike. I Slovenien var dåvarande försvarsministern, Janez Janša, idag Sloveniens premiärminister, ansvarig för den illegala vapenhandeln, medan general Martin Špegelj skötte affärerna för Kroatiens räkning. Slovenien och Kroatien skulle redan under sommaren 1990 ha beslutat sig för att smuggla in vapen och enligt uppgift började det via Kroatiens kontakter. Janez Janša kom dock att spela en nyckelroll mellan 1990 - 1994, inte minst när de bosniska muslimerna började köpa in vapen via Slovenien och Kroatien (Nikolić 2018: 296–303).

Vapenhandeln aktualiserades under de förhandlingar som fördes i januari 1991. Den nionde januari beslöt det jugoslaviska statspresidiet att upplösa alla väpnade formationer. Den 20 januari anlände Janez Janša och inrikesministern Igor Bavčar till Zagreb och kom överens med kroaterna om en gemensam handlingsplan. I händelse av en federal intervention skulle man 1) utropa full självständighet och dra bort all personal från federala organ; 2) avbryta finansieringen av federationen; 3) vända sig till FN:s säkerhetsråd och begära internationella fredsbevarande styrkor; 4) återkalla alla medborgare från JNA; 5) beslagta federal egendom; 6) upphöra att bidra med utrustning av JNA; 7) använda alla lagliga möjligheter för att bevara demokrati och självständighet; 8) använda juridiska

åtgärder och anklaga medlemmar av JNA för krigsförbrytelser på grunda våldsaktioner mot myndigheter och medborgare i republikerna Slovenien och Kroatien (Nikolić 2018:314-315).

Den 22 januari möts Tudjman, Milošević och Izetbegovic i Sarajevo. Två dagar senare, den 24 januari, äger förhandlingar rum mellan den slovenske presidenten Milan Kučan och Milošević i Belgrad. Efter samtalen publiceras en i flera avseenden sensationell kommuniké:

”Vi har gemensamt konstaterat att en lösning av den jugoslaviska krisen måste utgå från folkens rätt till självbestämmande, vilken inte kan begränsas av annat än att samma rättighet tillerkänns andra folk. Förverkligandet av denna rätt, innebär enligt båda parter att man understryker att specifika aspekter och skillnader i intressen inte får skada andra folk. Serbien beaktar Sloveniens intresse av att, på grundval av folkens rätt till självbestämmande och i en förhandlingsprocess rörande framtida relationer mellan republikerna, utan hinder förverkliga det slovenska folkets och republiken Sloveniens rätt till en egen väg och självbestämmande, vad gäller formerna för framtida relationer till andra jugoslaviska folk och republiker. Slovenien bekräftar det serbiska folkets intresse av att leva i en stat och att en framtida jugoslavisk överenskommelse bör erkänna detta intresse. (Nikolić 2018: 317)

Kosta Nikolić kommenterar: ”Så avslutades konflikten mellan Slovenien och Serbien som sedan 1988 hade hotat Jugoslaviens grundvalar”. Detta var något annat än vad Kroatien hade väntat sig och man begärde ett möte med Jović och Milošević.

Den 25 januari hölls ett nytt sammanträde med statspresidiet i Belgrad. Under en paus sänds ett TV-program. Till den kroatiska delegationens häpnad visas en inspelning av hur den kroatiska generalen Špegelj försöker köpa vapen via en JNA-officer med ansvar för säkerheten i garnisonen i Virovitica. Špegelj uppträder komprometterande och säger bland annat:

Knin skall vi lösa på så sätt att vi slaktar dem. Vi har internationellt stöd för det. Och vi skall slakta dem. Särskilt som den där horan i Milošević vann valen i Serbien. När han segrade erbjöd oss amerikanerna hjälp dagen därpå... Hör på, om det i ett avgörande ögonblick skulle behövas, se till att två, tre män likviderar de farligaste...

Sedan säger Josip Boljkovac, Kroatiens inrikesminister:

Vi kommer att använda alla medel, även vapenmakt, och det kommer aldrig mer att finnas serber i Kroatien, så länge vi finns. (Nikolić 2018:322–323)

Filmen hade stor genomslagskraft bland serber i Kroatien och Bosnien och en lokalavdelning av SDS i nordöstra Bosnien vänder sig till statspresidiet ”Vi är alltmer övertygade om att vi har all anledning ,och att det är hög tid, att organisera det serbiska folkets självförsvar. De vill fördriva oss, de vill döda oss, bara för att vi är serber” (Nikolić 2018:329).

Situationen var mycket spänd, men Janez Drnovšek (Slovenien) och premiärministern Ante Marković lyckades lugna känslorna och hitta en kompromiss. Armén fick *inte* befogenhet att avvärja de paramilitära förbanden, men den 26 januari skulle den kroatiska polisens reservister demobiliseras och JNA övergå från stridsberedskap till fredstida förhållanden. (Nikolić 2018:324)

Den 13 februari hölls ett nytt möte med det jugoslaviska statspresidiet. Ståndpunkterna var lika låsta som tidigare. Milošević hävdade att Jugoslavien måste vara *en* stat, medan Tudjman förklarade att Kroatien var berett att acceptera en union eller gemenskap av suveräna stater. Milošević menade att republikerna inte kunde vara suveräna, eftersom Jugoslavien enligt internationell rätt var bärare av suveräniteten och gränserna inom federationen var administrativa. (Nikolić 2018: 333)

Diskussionen fortsatte vid ett möte i Sarajevo den 22 februari utan att något nytt kom fram. Milan Kučan ansåg att Jugoslavien först måste genomgå en skilsmässa, varpå de nya staterna kunde ingå en union. Samma syn hade Kroatiens president Franjo Tudjman, medan Milošević ännu en gång framhöll att man inte kunde förvägra de jugoslaviska folken (underförstått även serber utanför Serbien) rätt till självbestämmande.

På Borislav Jovićs direkta fråga vad Tudjman skulle göra med de serber som ville vara kvar i Jugoslavien svarade denne att de inte levde i Serbien, utan på mark som tillhörde Kungariket Kroatien. Svaret är förvånande, eftersom serberna i Habsburg från mitten av 1500-talet till slutet av 1800-talet var bosatta inom den s.k. Militärgränsen som förvaltningsmässigt var skild från de kroatiska kungadömen som under växlande namn (Kungarikena Kroatien, Slavonien, Kroatien-Slavonien, Dalmatien) vid olika tidpunkter tillhörde Ungern respektive Österrike. 1790 utgjorde serberna den största folkgruppen i Militärgränsen, 42 %, mot 35 % kroater. Över hälften av befolkningen var ortodoxa kristna. Trots de stora förlusterna under andra världskriget fanns fortfarande i dessa områden en stor serbisk befolkning, vilket var bakgrunden till kraven på autonomi eller utträde ur Kroatien.

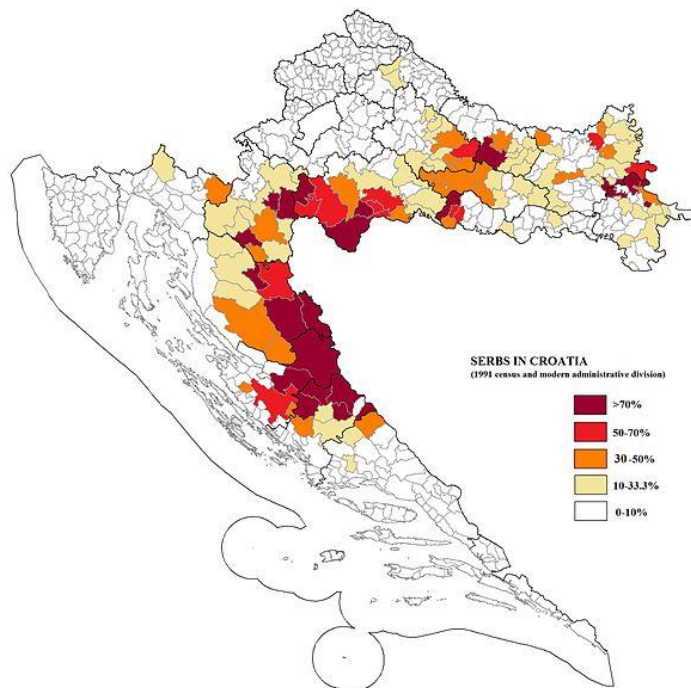
Samtidigt hade Tudjman en principiell poäng när han frågade om Serbien var berett att ge Kosovoalbanerna den rätt till utträde man krävde för serberna i Kroatien (Nikolić 2018:334).

Militärgränsen

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_the_Kingdom_of_Croatia_\(1868\).png](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_the_Kingdom_of_Croatia_(1868).png)

Serber i Kroatien 1991

[https://sv.m.wikipedia.org/wiki/Fil:Serbs_in_Croatia_1991_\(modern_administrative_division\).jpg](https://sv.m.wikipedia.org/wiki/Fil:Serbs_in_Croatia_1991_(modern_administrative_division).jpg)

Republika Srpska Krajina [december 1991]

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/archive/6/61/20100501051021%21Map_of_Republika_Srpska_Krajina.png

Under tiden ökar oron i den jugoslaviska armén. Den tionde februari hade arméledningen haft överläggningar med statspresidiets ordförande Borisav Jović. Militären fruktade att man kunde hamna i ett läge där användande av våld blev nödvändigt. Den 25 februari meddelar försvarsminister Kadijević Jović att arméledningen är beredd att ingripa i Slovenien och Kroatien, för att de störta de nya regimerna (Nikolić 2018: 336).

Den 1 mars hölls ett nytt möte med ett utvidgat statspresidium där även premiärministern Marković deltog. Den serbiske ordföranden Borisav Jović lägger fram ett dokument som erkänner rätten till självbestämmande, men preciserar att den borde gälla *alla folk*⁹ som levde i en given republik. I republiker där det fanns medlemmar av flera jugoslaviska folk skulle dessa var för sig ge uttryck för sin hållning. Om något av de jugoslaviska folken röstar emot, kommer bosättningar där folket i fråga har majoritet och gränsar till andra delar av Jugoslaviens territorium och kan utgöra ett kompakt området, att bli kvar i Jugoslavien.

De slovenska representanterna, Milan Kučan och Janez Drnovšek ansåg att dokumentet stred mot den slovenska folkomröstningen. Kroatiens premiärminister Mesić trodde att en kompromiss var möjlig och Milošević att man kunde diskutera ändrade relationer inom Jugoslavien, men inte statens avskaffande. Slovenien och Kroatien medgav att den juridiska rätten till självbestämmande låg hos folken, men underströk att folken var organiserade politiskt som stater. Av detta följer att de olika folken förverkligat sin rätt till självstyre i respektive republik (Nikolić 2018:338–339).

Den serbiska ledningen hade rätt i att gränserna var administrativa i den meningen att republikernas gränser efter 1945 eller i och med konstitutionen 1974 inte motsvarade gränserna mellan olika delar av Jugoslavien 1918, 1929 eller 1939. 1929 hade kung Alexander delat in Jugoslavien i regioner eller *banovine* som fick namn enligt floder och inte alls motsvarade etniska gränser. 1939 hade i den s.k. *Överenskommelsen* ett Kroatien bildats som även omfattade delar av Bosnien. Territoriet utvidgades i och med tyska invasionen 1941 då den *Oberoende Staten Kroatien*, NDH, omfattande Bosnien, samt delar av Serbien och Montenegro, konstituerades. I slutet av Andra världskriget diskuterade de jugoslaviska kommunisterna huruvida det efter kriget skulle finnas en bosnisk republik eller ej. Det var alltså inte självklart.

Även om det var sant att det , på grund av långvarig utländsk dominans, aldrig funnits erkända gränser mellan historiskt uppkomna nationalstater, skulle Serbiens lösning ha varit svår att genomföra i praktiken. En strikt tillämpning av etniska gränser innebar i realiteten folkomflyttningar , medan en omvandling av republikernas gränser till statsgränser skulle leda till svårlösta minoritetsproblem. Ja, det fanns även en republik som

⁹ Med folk menas i detta sammanhang, *narod*, dvs en av de sex sydslaviska nationer som tillsammans konstituerade Jugoslavien, inte *narodnost*, folkgrupp eller minoritet. Detta får konsekvenser för situationen i Kroatien och Bosnien och Hercegovina (här lever tre folk, av vilka ingen har majoritet), men inte för Kosovo eller Makedonien där albaner 1981 utgör 77, respektive 20 procent av invånarna, eftersom albanerna var en nationell minoritet

saknade etnisk majoritet, nämligen Bosnien och Hercegovina där den största folkgruppen, muslimerna, utgjorde 43 procent av invånarna.

Efter det kroatiska parlamentets förklaring om oberoende den 25 januari bildas en månad senare, 26 februari, det serbiska autonoma området, Slavonien, Baranja och västra Srem. Den 28 februari fattar Autonomi området Krajina beslut om att utträda ur Kroatien och förbli en del av Jugoslavien. Detta leder till den första allvarliga incidenten på republiken Kroatien territorium. Sedan Pakrac i västra Slavonien anslutit sig till Krajina, gick kroatiska specialstyrkor in i staden för att överta polisstation och kommunhus. Det leder till en kort eldstrid, men inga dödades. I samförstånd med statspresidiet sänder försvarsministern Kadijević JNA till Pakrac som skiljer parterna åt och lugnet återvänder. Kroatien gick även med på att demobilisera reservister (Nikolić 2018:339–340).

Oron ökar

Den 31 mars kommer de första dödsoffren i konflikten mellan regeringen i Kroatien och den serbiska befolkningen. I Plitvice försöker kroatisk polis ta kontroll över polisstationen. En buss med kroatiska säkerhetsmän angrips av milisen i SAO Krajina. Skottlossningen varar en kvart; en serbisk och en kroatisk polis dödas. Stora kroatiska förstärkningar skickas till området och 13 serbiska civila och 7 kroatiska poliser såras. Kroatien hade börjat koncentrera styrkor den 17 mars och samlat kring 4 500 man, medan serberna i området förfogade över 150. Den jugoslaviska armén ingriper och de kroatiska styrkorna dras tillbaka (Nikolić 2018:375–380).

Den 8 april besöks Belgrad av en delegation från EG bestående av Jaques Poos, Gianni di Michelis och Hans van den Broek. Man understryker att 1) endast ett demokratiskt och enhetligt Jugoslavien kan ha en plats i Europa och EG. 2) för EG är det otänkbart att ha relationer till sex jugoslaviska delstater. 3) Jugoslaviens upplösning löser inga politiska, sociala eller andra problem. Om de jugoslaviska politikerna vill ha närmare relationer till den Europeiska gemenskapen måste Jugoslavien utgöra en sammanhållen stat (Nikolić 2018:392).

Vid det tredje mötet med statspresidiet den 11 april i Slovenien kom man överens om att genomföra folkomröstningar om Jugoslavien. Som tidigare föreslår Slovenien och Kroatien att de hittillsvarande republikerna blir självständiga stater som därefter kan upprätta någon form av union. Serbien och Montenegro håller fast vid att Jugoslavien bör vara en enhetlig stat. Skillnaderna har helt att göra med tolkningen av begreppet nationell suveränitet.

I början av maj inträffar den hittills värsta konfrontationen. Allvarliga strider bryter ut i Borovo selo, ett samhälle nära staden Vukovar i östra Slavonien, där över 90 procent av de drygt 6 000 invånarna är serber. Konflikten uppstod när kroatisk polis den 1 maj gick in i en by och försökte ersätta den jugoslaviska flaggan med den nya schackrutiga kroatiska fanan. En serb som återvände från förstamajavaka dödades med ett pistolskott. De

boende bygger barrikader och begär att JNA kommer till platsen. Den 2 maj angriper serbiska frivilliga en polisstation i Savulj och tillfångatar två kroatiska poliser. En kroatisk specialstyrka sänds med buss från Osijek, men hamnar i bakhåll. Under striderna dödas 12 kroatiska poliser och tre serbiska poliser från Borovo, samt en serbisk frivillig (Nikolić 2018:406–416).

Det allvarliga med händelsen, bortsett från det stora antalet döda var att även medlemmar i Vojislav Šešeljs četnikrörelse (från Serbien) deltog i strider på kroatiskt område. Tudjman reagerar och anklagar ”četnici och storserbiska element” från Knin och byarna i Slavonien för att försöka provocera en intervention från JNA.

Samtidigt uppstår oroligheter i Dalmatien. I Zadar, Šibenik, och på andra platser angrips serber och förstörs serbisk egendom. I Zadar demoleras 54 butiker och man försöker ta sig in i officerslägenheter. I Osijek och Gospić blockeras JNA:s kaserner och Vukovar är avskuret från omvärlden. Samtidigt förstörs kroatisk egendom i Knin och serbiska flyktingar anländer till Benkovac (Nikolić 2018:417–418).

Den 6 maj angriper en stor folkmassa i Split militärkommandot. Som mest skanderade 100 000 människor „zigenare, zigenare”, ”[amiral] Kandić, vi vet var du bor“, och sjunger antiserbiska sånger. Massan tar över ett pansarfordon som smyckas med den kroatiska flaggan. Under tumultet skjuter någon en värnpliktig soldat från Makedonien till döds (Nikolić 2018: 419–421).

6 maj sammanträder åter statspresidiet. Premiärministern Marković lyckas utarbeta ett förslag till fredlig lösning. Men man kan bara komma överens om tillfälliga åtgärder för att lugna situationen lokalt. Inga mer långsiktiga beslut kan fattas på grund av de avgörande skillnaderna i synen på Jugoslaviens framtid och frågan om republikerna eller folkgrupperna är bärare av nationell suveränitet. Inte heller accepterades general Kadijevićs krav på att JNA skulle ges ökade befogenheter att stoppa blodsutgjutelse.

I Belgrad träffade en delegation från Knin Milošević. Han var mycket irriterad över att serberna i Kroatien fattat viktiga beslut utan att rådgöra med honom. Milošević krävde att man ändrade frågeställningen i folkomröstningen och underströk att det inte handlade om anknytning till Serbien utan om att stanna kvar i Jugoslavien. Han uppmanade dem att inte delta i Kroatiens omröstning och lovade sätta press på kroaterna. Vidare sade han att USA var för en militär intervention förutsatt att Ante Marković blev kvar som premiärminister (Nikolić 2018: 423).

Den 8 maj beslöt Slovenien att lämna Jugoslavien och avbröt alla relationer med federationen. Dagen därpå talar Milošević till folket. Han förklarar att en fredlig lösning fortfarande är möjlig och att krisen inte kan lösas genom krig. Freden garanteras av politiska institutioner och JNA. Lösningen är demokratisk, vilket innebär att serberna utanför Serbien har rätt till självbestämmande (Nikolić 2018: 425).

Flagga NDH (Oberoende staten Kroatien 1941–1944)

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flag_of_Croatia_\(1941%E2%80%931945\).svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flag_of_Croatia_(1941%E2%80%931945).svg)

Flagga Kroatien 1947–1990

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flag_of_Croatia_\(1947%E2%80%931990\).svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flag_of_Croatia_(1947%E2%80%931990).svg)

Flagga Kroatien 1990 -

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flag_of_Croatia_\(1990\).svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flag_of_Croatia_(1990).svg)

Vid ett möte mellan Kadjević, Jović och Milošević kräver försvarsministern att Jugoslavien måste försvaras om så krävs med en militärkupp och upplösning av parlamentet. Om statspresidiet blockeras måste en överbefälhavare utses. Jović och Milošević är emot. Till skillnad från armén är de inte intresserade av att bevara den hittillsvarande staten, utan föredrar ett nytt Jugoslavien utan Slovenien och de delar av Kroatien som inte bebos av serber (Nikolić 2018:426).

Den tionde maj stod det klart att det inte fanns en lösning. Slovenien och Kroatien vände sig mot att Sejdo Bajramović blev Kosovos nya representant i statspresidiet. Han saknade förtroende hos albanerna och hade utsetts av Milošević.

Den 15 maj väljs Stipe Mesić *inte* till ordförande i statspresidiet, mot arméns vilja och trots att Kroatien stod på tur att inneha ordförandeposten (Nikolić 2018:439).

20 maj talar president Bush med premiärminister Marković. Han ställer sig bakom reformpolitiken och stöder Jugoslaviens integritet, men kräver respekt för konstitutionen (valet av Mesić till president).

Den 29 maj skickar EG en delegation till Jugoslavien som leds av Jaques Santer och Jaques Delors. Man samtalar med premiärminister Marković, samt med Stipe Mesić, Vasil Tupurkovski och Borisav Jović. EG lovar 4 miljarder dollar i stöd om Jugoslavien reder upp krisen. Samtidigt kommer Makedoniens och Bosniens presidenter Kiro Gligorov och Alija Izetbegovic med sitt förslag om en asymmetrisk federation, vilket innebär att de hittillsvarande republikerna kan ha olika typer av relationer till en gemensam statsbildning. Förslaget 2+2+2 innebar att Serbien och Montenegro utgör unionens kärna, att Bosnien och Makedonien är till hälften oberoende, men dock medlemmar av unionen, medan Kroatien och Slovenien har en lösare anknytning (Nikolić 2018:450–3).

Den 30 maj höll Milosevic ett tal i Serbiens parlament där han för första gången anklagar USA för att ”grovt blanda sig i” Jugoslaviens inre angelägenheter, att man direkt stödde albansk separatism, liksom Sloveniens och Kroatiens utträde. Milošević förklarar vidare att Serberna i Kroatien endast försvarar mot chauvinism och profascistiska idéer. Samt att rätten till självstyre inte kan gälla enbart för majoritetsbefolkningen i etniskt heterogena republiker.

EG stödde fortfarande Jugoslaviens existens. Ett sönderfall vore en anakronism men man tillade att man med Jugoslavien inte menade Titos stat utan ett blivande jugoslaviskt statsförbund. Man ville ha en enhetlig stat eftersom

- 1 republikerna inte skulle klara en egen ekonomi
- 2 ett sönderfall leda till krig
- 3 samt påverka situationen i andra etniskt heterogena stater.

Det sista mötet om framtiden hålls i Sarajevo 6 juni.

12 - 13 juni reser Ante Marković till Slovenien för att få klarhet i om det är fråga om en skilsmässa eller ett ensidigt utträde. Han får veta att Slovenien inte tänker bidra till federationens utgifter. (Nikolić 2018:469)

13 juni framhåller ambassadör Zimmerman att Slovenien och Kroatien bör förverkliga sina mål via förhandlingar, inte genom ensidiga beslut. Han underströk för Tudjman att ett kroatiskt utträde skulle ha katastrofala följder, leda till inbördeskrig och att Kroatien kunde förlora Krajina.

Zimmerman skriver om mötet:

Tudjman ville inte lyssna... Jag mötte viss förståelse hos Mesić som medgav att Slovenien och Kroatien kanske alltför snabbt drivit kravet på självständighet. ... Mesić var även bekymrad över klyftan mellan Kroatien och dess serbiska befolkning. Det var inte Tudjman. Jag påpekade för den kroatiska presidenten att vi erkänner Kroatiens suveränitet över Krajina, men att vi är djupt oroade över krav på lojalitetsförklaringar, diskriminering på arbetsmarknaden och angrepp på egendom, vilket blivit typiskt för den kroatiska politiken att skrämma serberna... Tudjman var upphetsad, irriterad och grälsjuk. Han anklagade serberna i Kroatien för att provocera myndigheterna att hämnas, men lovade att åtala dem som bröt mot serbernas rättigheter. Han höll inte ord. (Zimmerman 1996: 132)

Slovenerna svarade att Milošević blockerat valet av Mesić och undanröjt varje hopp om försoning.

21 juni förklarade Kadijević att han var beredd att intervensera om Slovenien och Kroatien förklarade sitt utträde.

Marković vädjar till de inblandade. Jugoslavien kan bli en del av Europa. Det finns en konkret beredskap att erbjuda betydande finansiellt stöd för en modernisering och sanering av den jugoslaviska ekonomin, vilket är nödvändigt för att lösa den ekonomiska och samhällseliga kris landet drabbats av (Nikolić 2018: 475).

Samma dag anländer USA:s utrikesminister James Baker till Belgrad. Han hade tio möten med olika aktörer och budskapet var tydligt: Kroatien och Slovenien bör inte lämna Jugoslavien och federationen inte använda våld. Omvärlden vill ha en jugoslavisk statsbildning som genomför reformer, respekterar mänskliga rättigheter och verkar för en fredlig lösning. (Nikolić 2018: 475–481)

Till Milošević sade Baker att Serbien inte kan göra anspråk på territorier utanför den egna republiken. Till Tudjman att USA inte kommer att erkänna ett ensidigt utträde som kan leda till våld och blodsutgjutelse. De som vägrar att förhandla bär ansvar för utbrott av våld och han begärde skydd av den serbiska minoriteten i Kroatien. Han mötte inget gehör.

Kroatien hade redan fattat sitt beslut; kroaterna var enligt Tudjman ett av Europas äldsta folk och tänkte inte ta på sig ansvaret för inbördeskrig. För övrigt skulle JNA inte angripa

Kroatien. Slovenien svarade att det redan gått för långt, det fanns ingen möjlighet att ta steg tillbaka. Milošević ansåg att väst inte borde blanda sig i det som hände och brydde sig inte om varningar för en isolering av Serbien. Det enda gemensamma var parternas angrepp på premiärminister Marković.

Enligt Nikolić uppfattade man i Ljubljana och Zagreb Baker korrekt. USA drog sig undan, vilket underlättade Sloveniens och Kroatiens väg till självständighet. Till dess hade det funnits en relativ enighet i Europa. Detta ändras och Bonn har en annan hållning än London och Paris. I vart fall beslutar EG att inte erkänna Slovenien och Kroatien (Nikolić 2018:484).

General Kadijević som fortfarande trodde att det var möjligt att rädda Jugoslavien med hjälp av premiärministern Marković föreslog den 24 juni att Stipe Mesić nästa dag borde väljas till ordförande i presidentrådet. Borisav Jović motsatte sig häftigt detta. Slovenien och Kroatien borde lämna Jugoslavien (på legal väg) och han frågade generalerna om de tänkte försvara serberna i Kroatien. Generalstabschefen Blagoje Adžić ansåg att Jović var halsstarrig och att hans syn på situationen i Kroatien var orimlig eftersom det var arméns uppgift att försvara alla folkgrupper. Milošević förblev tyst (Nikolić 2018:486).

I Zagreb gjorde Ante Marković ett sista försök att förmå det kroatiska parlamentet att besluta om en skilsmässa, inte en ensidig utträdesförklaring. Han talade om försöken att sanera den jugoslaviska ekonomin och sade bl.a.

När vi började reformarbetet befann vi oss på en nivå som låg åtminstone tjugo år före övriga socialistiska länder. Under de senaste nio månaderna har vårt arbete blockerats och nästan allt vi åstadkommit har raserats. Och orsakerna är nästan uteslutande politiska. Jugoslavien har därmed tvingats årtal tillbaka och fallet, jämfört med det Östeuropa för vilket vi var en förebild, är mer än drastiskt. (Nikolić 2018:486)

Han ställde frågan om de beslut man skulle fatta grundades på våld eller var uttryck för en demokratisk förändringsprocess. Trodde de att besluten

verkligen var förändringar som skulle leda till ekonomisk effektivitet, skapandet av en rättsstat, medborgerliga friheter, en oberoende press, social rättvisa och demokratiska framsteg, eller var det en ensidig handling som inte byggde på privatisering utan förstatligande av egendom, inte en demokratisk utan en unitaristisk stat, inte en sanering av näringslivet, utan kollaps och kaos (Nikolić 2018: 486).

För första gången talade Marković om sin nationella tillhörighet; sade att han kände sig stolt över att vara kroat, men att han gav uttryck åt detta på andra sätt än många:

Jag har aldrig påverkats av symboler, flaggor, skränande eller historia. Som liberal har jag alltid försökt göra ett hederligt arbete, i tron att arbete, resultat och humanism är den enda värdegrunden. Jag skiljer mig från mina kritiker i det att kärleken till mitt folk för mig inte innebär hat mot andra. Den innebär i stället kärlek till andra folk i Jugoslavien och världen (Nikolić 2018:487).

Markovićs vädjan hade ingen effekt. Kroatien och Slovenien beaktade inte EG:s synpunkter och den 25 juni utropades Kroatien och Slovenien till suveräna stater.

Samma dag sammanträdde det jugoslaviska parlamentet utan slovenska och kroatiska delegater. Man förkastade Kroatiens och Sloveniens ensidiga beslut och underströk att Jugoslaviens institutioner, inklusive JNA, var skyldiga att vidta åtgärder för att förhindra att Jugoslaviens gränser ändrades eller att den federala gränskontrollen negligerades.

Kriget i Slovenien

På kvällen den 25 juni sammanträdde den federala regeringen under ledning av Ante Marković. Man konstaterar att besluten i de kroatiska och slovenska parlamenten innebar ett utträde ur Jugoslavien. De båda republikerna hade inte kommit överens med övriga medlemmar av federationen och självständighetsförklaringarna var därmed illegala. Regeringen kräver att demokratiska samtal om Jugoslaviens framtid fortsätter mellan alla parter. Av det skälet krävs att Serbien och Montenegro häver blockaden av Stjepan Mesić som ordförande i statspresidiet (Nikolić 2018:491).

Tidigt på morgonen 26 juni beordrade Markovićs regering följande:

Det är förbjudet att upprätta s.k. gränsövergångar inom den Socialistiska Federativa Republiken Jugoslaviens territorium. När denna order träder i kraft måste de s.k. gränsövergångar som redan har upprättats avlägsnas (Nikolić 2018: 491).

Samtidigt fattades beslut om att inrikesministeriet – för att uppfylla Jugoslaviens internationella åtaganden – skulle överta respektive garantera att gränskontrollen fungerade. I det syftet ”kommer man att samarbeta direkt med försvarsministeriet [federala sekretariatet för nationellt försvar] för att engagera JNA:s gränsenheter med syftet att skydda statens gränser och gränsövergångar, liksom bosättningar i gränsområdet” (Nikolić 2018: 492).

Sammanträdet var stormigt och general Kadijević och premiärminister Marković hade skilda synsätt. Kadijević krävde offensiva aktioner för att rädda Jugoslavien:

Jag tror att den är förbi då man kunde föra långa samtal och det är definitivt inte längre möjligt att genom terminologiska finesser eller manövrer kamouflera verkligheten. Verkligheten är uppenbar och bitter, mycket bitter, för alla människor i vårt land, för regeringen, under vars mandat detta händer, oavsett allt den åstadkommit och försökt åstadkomma. Vad mig beträffar, varken kan eller vill jag, och bör heller inte göra mer. Nu befinner vi oss i den situationen att Jugoslavien faktiskt faller sönder. Det handlar inte längre om dilemmat hur vi skall förhindra en mindre eller större konflikt, utan om vi skall sätta stopp för en redan påbörjad styckning av landet som obönhörligen leder till krig (Nikolić 2018: 493).

Marković framhöll att han inte önskade försvara Jugoslaviens hittillsvarande politiska struktur och att hans regering hamnat i en tragisk korseld:

Vi har försäkrat oss om ett starkt internationellt stöd för ett enhetligt Jugoslavien. Men jag har aldrig betraktat stödet till ett enhetligt Jugoslavien som ett stöd till ett tidigare Jugoslavien, utan till det Jugoslavien som den federala regeringen vill främja. ... Beträffande orimliga beslut måste jag säga att det är helt befängt att inte utse ordföranden i statspresidiet. Helt befängt. Vi måste reagera mot Sloveniens beslut, men jag skulle aldrig hålla med om att reaktionen innebär att dagens Jugoslavien försvaras med stor-serbisk hegemoni. ... Och på samma sätt som jag kämpar mot hegemoni, bekämpar jag secession. Tyvärr befinner vi oss i en kamp mellan olika typer av nationalism... (Nikolić 2018: 491).

Krigen i Slovenien och Kroatien behandlas mer i detalj i andra delen av Kosta Nikolić's trilogi men konflikten i Slovenien berörs även i den långa inledningen till Nikolić och Petrovićs dokumentsamling (Nikolić & Petrović) 2012). I fortsättningen utgår vi från denna.

Författarna pekar först på att i motsats till gängse uppfattning innehade inte serber och montenegriner nyckelpositionerna i JNA. Av de 16 generalerna/amiralerna i försvarsledningen var två serber: generalstabschefen Blagoje Adžić och Života Avramović, chef för tredje militärområdet (Skopje). Veljko Kadijević, försvarsministern, definierade sig som jugoslav. Av övriga chefer i militärledningen var en muslim, två makedonier, två slovenier och åtta kroater. Som författarna påpekar byggde den relativa närheten mellan JNA och den politiska ledningen i Serbien inte på etnisk tillhörighet, utan på en – till en början – gemensam syn på Jugoslavien, och framför allt det socialistiska arvet från Tito.

Samtidigt var JNA:s ledning oenig beträffande vilka medel som skulle användas för att försvara den gemensamma staten. General Adžić ville ha en storskalig aktion som även skulle avsätta den politiska ledningen, medan Kadijević ville ha en mer begränsad operation, ett alternativ som slutligen fick stöd av övriga. Det bör betonas att man ingrep endast i Slovenien, inte i Kroatien, samt att Kroatien lät vissa styrkor passera gränsen till Slovenien.

Militären utgick från att vapenmakt – på samma sätt som under konflikterna i Kroatien – endast skulle behöva tillgripas i nödfall och planerade inte användning av tungt artilleri/raketer, granatkastare, flyg eller ingenjörstrupper. Det skulle räcka med 1 990 soldater och officerare, ca 100 stridsvagnar och pansarfordon, Den federala polisen engagerade 460 man och tullen 270. Rent konkret handlade det om ett flertal begränsade aktioner med relativt små förband. Ett exempel är när enheter från 13 armékåren tidigt på morgonen 26 juni lämnade småstaden Ilirska Bistrica i sydvästra Slovenien på väg mot den italienska gränsen. Styrkan uppgick till 350 soldater, 11 stridsvagnar, fem pansarfordon och sex antipansarvapen. Man överraskade slovenerna och övertog utan problem gränskontrollen (Nikolić & Petrović 42–44).

Mot de fåtaliga värnpliktiga jugoslaviska soldaterna stod 35 000 väl utrustade och samövade medlemmar av det slovenska territorialförsvaret. De skulle framgångsrikt störa de jugoslaviska styrkornas framryckning, både de som kom från kaserner i republiken eller

från Kroatien. Snart hade slovenska styrkor blockerat flera enheter och belägrade eller angrep kaserner. Ändå hade JNA vid midnatt 27 juni intagit alla gränsövergångar mot Italien, samt alla utom tre mot Österrike. Arméns försluter var första dagen 10 döda och 22 sårade.

Natten till den 28 juni påbörjade de slovenska styrkorna en motoffensiv. De blockerade konvojer och slog ut stridsvagnar, angrep militärförläggningar och återtog gränskontroller. Man slöt vapenstillestånd den 28, men på morgonen den 29 fortsatte attackerna mot JNA över hela Slovenien. Den 30 juni hade slovenska styrkor intagit 64 av 84 gränsstationer. Den jugoslaviska armén i Slovenien befann sig i upplösning och man vidtog inga seriösa motåtgärder. Kadijević avstod från flygangrepp eller inkallande av större förstärkningar. Enligt Nikolić var en bidragande faktor Serbiens hållning. Borisav Jović argumenterade för att Slovenien skulle ”straffas” genom att uteslutas ur Jugoslavien (!) Man bör, sade Jović beakta slovenernas rätt självbestämmande och utträde (Nikolić & Petrović: 2012: 56). Kadijević lämnar ursinnigt mötet, men Jović fortsätter :

Jag vill dessutom framhålla att varje beslut om att använda armén, varje beslut om någon som helst operation måste fattas av Jugoslaviens statspresidium, inte av den federala regeringen, eftersom det inte är dess ansvarsområde. Statspresidiet finns och har funnits, oavsett om det haft en ordförande eller ej (Nikolić & Petrović 2012: 57).

Den europeiska trojkan anlände till Belgrad den 30 juni och försökte övertyga Serbien om att välja Stjepan Mesić till ordförande i statspresidiet. Milošević ger med sig och klockan elva på kvällen installeras Mesić på sin post (Nikolić & Petrović 2012:59).

Tiodagarskriget i Slovenien avslutas den 7 juli med *Brioni-deklarationen* som innebär att Slovenien och Kroatien fryser självständigheten i tre månader, medan JNA drar sig tillbaka till kasernerna. Vidare sägs 1) att de jugoslaviska folken ensamma kan bestämma över sin egen framtid 2) att man snabbt inleder villkorlösa förhandlingar om alla aspekter av Jugoslaviens framtid. 3) att det jugoslaviska statspresidiet har full kontroll över armén; 4) att alla sidor avstår från ensidiga handlingar. Politiska förhandlingar börjar senast 1 augusti (Nikolić & Petrović 2012:71)

I efterhand är det rimligt att som Nikolić och Petrović ställa frågan: varför ägde kriget rum? Varför måste jugoslaviska värnpliktiga dö i Slovenien? Enligt vissa siffror förlorade 44 soldater livet, mot 18 döda på den slovenska sidan. Enligt andra uppgifter stupade 37 jugoslaviska och 12 slovenska soldater, medan 16 civila, av vilka 10 utlänningar, döddes. 8 000 medlemmar av JNA kapitulerade, det slovenska TO erövrade 4 helikoptrar, 31 stridsvagnar och 230 andra fordon (Nikolić & Petrović 2012: 79).

Aktörer och målsättningar

Kriget i Slovenien slutade med ett tre månaders moratorium för de slovenska och kroatiska självständighetsförklaringarna, men varken Jugoslavien eller freden gick att rädda. På basis av det som hände under 1990 och 1991 är det svårt att peka ut *en* aktör som ansvarig för sammanbrottet. Det är fråga om en serie händelser där reaktioner och motreaktioner griper in i varandra och det står klart att eventuella allianser knappast var genuina. Detta är inte ett moraliskt ställningstagande, bara ett konstaterande som inte fråntar någon från ansvar för det storskaliga våld som senare ägde rum.

Man bör vidare komma ihåg att konstitutionerna från 1974 innebar att Jugoslavien i praktiken redan var en konfederation. Republikerna var självständiga och hade enligt författningen rätt till utträde; de hade kontroll över ekonomi och politik, samt inte minst kultur, vilket markerades av att Jugoslavien som stat saknade ett officiellt språk.¹⁰ Den sammanhållande kraften hade varit Titos person och efter 1980 ett statspresidium med åtta medlemmar. När kommunistpartiet upphörde i januari 1990 förlorade statspresidiet en del av sin legitimitet, men det fungerade ändå enligt konstitutionens bokstav, särskilt i rollen som överbefälhavare. Armén kunde agera endast efter presidiets beslut.

Vid sidan av den komplexa federala strukturen och delstaternas stora befogenheter fanns en inneboende sprängkraft i den jugoslaviska statens sammansättning. I den sydslaviska union som bestod av fem, respektive sex (sedan 1974) statsbärande folk talade en majoritet av invånarna (ca 70 procent) dialekter av samma serbokroatiska folkspråk. Av de två övriga sydslaviska språken skilde sig slovenska (nära 8 %) mer från serbokroatiska än makedonskan (6 %). Samtidigt pågick som redan nämnts nationsbildningsprocesser i Makedonien (1945), Kosovo (1968) och Bosnien (1968) som genom att betona nationella särdrag åtminstone implicit stod i motsättning till en gemensam jugoslavisk identitet. Med tiden förändras begreppet jugoslav och formuleras under 1970-talet som ”tillhörigheten till det jugoslaviska socialistiska självstyrelsesamhället”. Någon etnisk eller kulturell innebörd fanns inte längre.

Den avgörande svagheten var en relativt stor albansk minoritet, ca 8 procent av invånarna i Jugoslavien (14 % i Serbien, 20 % i Makedonien, och nära 7 % i Montenegro). Albanierna var inte sydslaver och levde vid gränsen till ett självständigt Albanien. De kunde knappast förväntas sjunga nationalsången ”Hör o slaver” med samma inlevelse som de jugoslaviska statsfolken. Under andra världskriget hade de gjort gemensam sak med Tyskland/Italien och Tito fick kontroll över Kosovo först i juli 1945, efter hårda strider med albanska styrkor. 1968 krävde de albanska kommunisterna i Kosovo efter oroligheter en sjunde republik, vilket de i praktiken fick i och med konstitutionen 1974 när Kosovo i

¹⁰ Detta var en fråga för delrepublikerna, respektive de två autonoma områdena, men man kan konstatera att det federala parlamentet i Belgrad upprättade dokument på följande språk: Serbokroatiska/kroatoserbiska, det kroatiska litteraturspråket, det bosnisk-hercegovinska standardspråkliga uttrycket (dvs tre varianter av serbokroatiska, av vilka en förekom i kyrillisk och latinsk variant), slovenska, makedonska, albanska och ungerska.

allt väsentligt blev en självständig delstat i den jugoslaviska federationen. 1981 bryter ett allvarligt uppror ut som slås ned av jugoslaviska säkerhetsstyrkor. Detta kan ses som början till slutet på Jugoslavien eftersom situationen i Kosovo framkallade reaktioner i Serbien som banade väg för Miloševićs antibyråkratiska revolution 1988 och förskjutningen av maktbalansen i federationen.

Den specifika etniska strukturen – där Slovenien språkligt och kulturellt skilde sig från andra sydslaviska folk, medan albanerna inte ens var sydslaver – återspeglas i den tidigare nämnda undersökningen från 1990 (Perunovic 2015). Det är ingen tillfällighet att slovener och albaner visade en uttalad distans till andra jugoslaviska folkgrupper och i mindre utsträckning identifierade sig med Jugoslavien.

Om man betraktar händelseförloppet under 1990 och 1991 finns fem huvudaktörer: Dels republikerna Serbien, Slovenien och Kroatien företrädde av Slobodan Milošević, Milan Kučan och Franjo Tuđman, dels den federala regeringen ledd av premiärministern Ante Marković, samt den jugoslaviska folkarmén, JNA, under försvarsministern Veljko Kadijević. Statspresidiet var beroende av republikernas ställningstaganden, men ordföranden, Borisav Jović spelade en aktiv roll och var därtill Miloševićs närmaste man.

Enligt ett sätt att se förklaras sönderfallet och krigen av Serbiens försök att med arméns hjälp skapa ett ”Storserbien”. Om man med detta menar ett projekt som kom till under i övrigt normala förhållandet stämmer det inte med händelseförloppet och inte heller med huvudaktörernas bevekelsegrunder. Milošević strävade i det längsta efter att bevara ett socialistiskt Jugoslavien. Han trodde att det skulle vara möjligt att ta kontroll över partiet och bli en ny Tito. Idag skulle man säga att han levde i en ”bubbla” omedveten om strömningarna i sin samtid. Han förvånades över vad som hände på det jugoslaviska kommunistpartiets sista kongress i januari 1990 och ombildade det serbiska kommunistpartiet först när Slovenien och Kroatien redan genomfört fria val och konsoliderat sin ställning. På samma sätt underskattade han styrkan i den albanska mobiliseringen i Kosovo. När albanerna vägrade acceptera förändringen av Kosovos status till en traditionell autonomi inom ramen för – inte vid sidan av – Serbien, tillgrep Milošević först hårda metoder som ledde till dödsoffer och en allmän mobilisering av den albanska befolkningen. Sedan lät han Kosovo skapa ett parallellt samhälle utan direkt inblandning från Serbiens sida – fram till 1998 när gerillan UÇK kontrollerade över en tredjedel av provinsen. Det är svårt att bortse från draget av övermod, risktagande och improvisation i Miloševićs agerande.

Slovenien och Kroatien var utan tvekan motståndare till Jugoslavien. Den typ av gemensam statsbildning de var beredda att diskutera innebar en lös konfederation som förutsatte att Jugoslaviens delrepubliker först utropade sin självständighet. De prioriterade utträdet framför en lösning av landets problem och i synnerhet Slovenien hade bråttom.

Att Serbien motsatte sig en upplösning av den gemensamma staten var logiskt med tanke på att det var missnöjet med 1974 års konstitution som fört Milošević till makten. Man

var emot varje konfederal struktur där serber riskerade att bli en minoritet eller andra klassens medborgare. Detta innebär att det egentligen endast fanns två principiella försvarare av den jugoslaviska statsbildningen: den jugoslaviska folkarmén och den federala regeringen, SIV.¹¹ Regeringen hade under Ante Marković påbörjat en sanering av Jugoslaviens ekonomi och lyckats med konststycket att skapa en konvertibel dinar. Valutarenservan ökade och man började återbetala lån till utlandet.

Även om både JNA och Marković ville bevara Jugoslavien hade de helt skilda utgångspunkter och målsättningar. Den federala regeringen strävade efter att reformera det ekonomiska och politiska systemet, införa marknadsekonomi och respektera grundläggande fri- och rättigheter. För Marković och hans meningsfränder hade ett sammanhållet Jugoslavien sin framtid i den europeiska gemenskapen. JNA såg sig i första hand som förvaltare av arvet från Tito och förespråkade in i det sista ett socialistiskt Jugoslavien. Enligt vissa bedömare var ideologin minst lika viktig som en sammanhållen sydslavisk stat.

Av ideologiska skäl – inte av etniska (jfr ovan) – fanns därmed en samstämmighet mellan den serbiska ledningen och armén, men det var aldrig fråga om en total enighet, eller att JNA var underställd Milošević. Armén hade en i grunden annorlunda inställning än Miloševićs maktfullkomliga pragmatism, vilket skulle visa sig i flera avgörande situationer. Generalerna följde inte utan vidare uppmaningar från Belgrad om ingripande och vid flera tillfällen markerade Serbien att det primära målet inte var att bevara Jugoslavien. I januari 1991 ville armén avvärja alla paramilitära styrkor, men i stället slöt Serbien ett avtal med Slovenien och ingick en kompromiss med Kroatien. Under den allvarliga krisen i mars 1991 gick armén med på att intervensera i Belgrad, men vägrade att genomföra en militärkupp. I stället ville JNA att statspresidiet utlyste undantagstillstånd, varpå Milošević för hemliga förhandlingar med Tudjman. Skillnaderna framstod som särskilt tydliga i samband med kriget i Slovenien, när JNA avvisar Belgrads begäran att öppet ta ställning för serberna i Kroatien och Serbien vänder sig mot att armén genomför en större aktion i Slovenien för att markera Jugoslaviens suveränitet. Under 1990 och våren 1991 agerar alltså armén i första hand som representant för Jugoslavien, inte som allierad till Milošević.

Man skulle kunna tro att Marković hade bundsförvanter i Ljubljana och Zagreb beträffande ekonomiska reformer. Så var inte fallet. Han motarbetades av såväl Serbien som Kroatien och Slovenien. Serbien var av ideologiska skäl emot reformpolitiken, medan de norra republikerna absolut inte ville ha en stark federal regering. Samtidigt var Ante Marković omvärldens favorit. Han var ju premiärminister och det var onekligen naturligt att se honom som företrädare för sitt land, alldeles bortsett från den respekt reformpolitiken väckte. Han hade dock avsevärt mindre befogenheter än en genomsnittlig europeisk premiärminister eftersom han fått sin post genom en överenskommelse mellan politiska

¹¹ Savezno izvršno veće – det federala exekutiva rådet

eliter, inte i direkta val. Sådana val (med flera partier) ägde aldrig rum på jugoslavisk nivå, eftersom ingen av republikerna var intresserad.

Ibland talas om förtryck som orsak till den etniska mobiliseringen i Jugoslavien. På grund av serbisk dominans skulle övriga folkgrupper ha varit mer eller mindre tvungna att bryta sig ur Jugoslavien. Detta stämmer varken med det politiska systemets karaktär eller reella förhållanden. Albanerna i Kosovo hade självstyre, det albanska språket dominerade i institutioner och samhällsliv. Kosovo kunde lägga in veto mot ändringar av Serbiens författning och dessutom påverka politiken i Republiken Serbien, som *inte* hade befogenheter att ingripa i Kosovos inre angelägenheter. En autonomi av det slaget fanns ingensans i Europa och när den serbiska befolkningen i Kosovo i allt högre grad lämnade området på grund av trakasserier från majoritetsbefolkningens sida (Blagojević 2008), när Belgradborna kunde se protesterande bönder från Kosovo bege sig från järnvägsstationen till det federala parlament för att göra sin röst hörd, sker en förändring. Den övervägande jugoslaviskt orienterade medelklassen i Belgrad blir gradvis serber.

Ytterst bottnade konflikten i att Kosovoalbanerna ville tillhöra Albanien, samtidigt som Kosovo för serberna var en omistlig del av Serbien. Det räcker som förklaring och anspråken på samma territorium hade vid upprepade tillfällen under 1900-talet lett till våldsamma konflikter. Att bryta denna spiral av våld var svårt och skapandet av en ny ”kosovarisk” stat 1999 - 2008 var knappast en långsiktig lösning. I så fall vore det rimligare att dela Kosovo mellan Albanien och Serbien, samt ge de serbiska kyrkorna och klostren särskild status under internationellt skydd. Detta skulle visserligen kunna få konsekvenser för Makedonien, men Nordmakedonien ställning är redan prekär med öppna bulgariska anspråk och talet om ”två och en halv albansk stat”.

Det är omöjligt att förstå den serbiska nationalismens karaktär om man bortser från en tilltagande känsla av att vara negativt särbehandlad. Serbiska politiker och intellektuella undrade varför det inte fanns autonoma områden i Kroatien – där *Krajina* hade en stor serbisk befolkning som levte i området i århundraden. Och varför var inte det kroatiska Dalmatien autonomt, på samma sätt som det serbiska Vojvodina? I båda fallen kunde man tala om specifika kulturområden. I Makedonien saknade albanerna autonomi trots att de utgjorde en långt större andel av befolkningen än albanerna i Serbien (20% - 14%). För många var de två autonoma områdena ett försök att minska Serbiens territorium och splittra serbisk kultur. Hur kunde ett autonomt område ha samma befogenheter som den republik området var en del av? Även den mest liberale serb ställde den frågan. Inte heller kan man tala om en serbisk *politisk* dominans i Titos Jugoslavien. I stället fanns ett uppdämt missnöje över vad man uppfattade som grundläggande orättvisor, vilket tillsammans med oron i Kosovo gav näring åt nationalistiska strömningar. Dessa får betraktas som en reaktion (Magnusson 1987b; Vladislavljević 2008) och serbisk nationalism hade – till skillnad från de albanska, kroatiska och slovenska motsvarigheterna – inte tagit sig offentliga uttryck i efterkrigstidens Jugoslavien innan Milošević.

Bilden av en avgörande skillnad mellan en aggressiv serbisk nationalism och en liberalt orienterad självständighetsrörelse i Kroatien och Slovenien är en förenkling – i vart fall om man ser till utvecklingen 1990 - 1991. Det är sant att Milošević hade en arrogant framtoning och knappast kan beskrivas som demokrat, men det som sker från serbisk sida, i synnerhet bland serberna i Kroatien är som regel ett svar på kroatiska åtgärder. Oron bland serberna börjar på allvar under valkampanjen i Kroatien, när Tudjman den 24 februari 1990 talar om den fascistiska Ustasjastaten som *inte bara* fascistisk utan framför allt ett uttryck för Kroatiens nationella strävanden. Denna indirekta rehabilitering av en nazistisk lydstat som bar huvudansvaret för mordet på judarna i Kroatien och Bosnien, samtidigt som flera hundratusen serber förlorade livet i samma stat är uppseendeväckande. Det är knappast förvånande om obehag och rädsla spred sig bland serberna när Tudjman uttryckte sig på det sättet eller när han senare i kampanjen den 8 april i Dubrava tackar Gud för att hans hustru varken är judinna eller serbiska. Om man därtill lägger en tilltagande nationalism i vardagen där serber förlorar sina arbeten och trakasseras, samtidigt som samhällsklimatet blir alltmer polariserat, är det lätt att förstå att det uppstår en proteströrelse bland serberna i Kroatien.

Det fanns i Kroatien även en tendens till *balkanism*, en analogi till Suids begrepp ”orientalism” (Bakic-Hayden 1995; Todorova 2009) . Dvs. serberna tillhörde genom sin ortodoxa kristendom och den långvariga turkiska dominansen inte Europa. En känd kroatisk intellektuell, sociologiprofessorn Slaven Letica, för övrigt rådgivare och nära medarbetare till president Tudjman, skriver i magasinet *Globus* i februari 1991:

Europa innebär en värld präglad av individualism, företagsamhet, marknad, tolerans, politisk pluralism, mänskliga rättigheter, välstånd, och samexistens, samt även multikulturalism som grundläggande värden på vilka stat och samhällsstruktur vilar. Begreppet Balkan däremot kännetecknas av en mångfald isolerade stammässiga, religiösa, etniska och andra gemenskaper som ständigt lever i öppen eller dold fiendskap, misstro, hat och konflikt (Nikolić 2018: 330–331).

Samme Letica hade i september 1989 skrivit en krönika i veckotidningen *Danas* där han uttryckligen pläderade för en assimilation av Kroatiens serber (Letica 1989). Båda de själva och andra hade allt att vinna på att de lämnade sin ortodoxt färgade och begränsade kultur för att ingå i en större gemenskap. Enligt Letica var det en naturlig process som inte skilde sig från landsbygdkroaters anpassning till det modernt samhället. Hans utgångspunkt var amerikanska teorier om ”absorption of immigrants” vilket implicerar att serberna i Kroatien var en främmande kropp. Vad Letica säger är att serberna i Kroatien har att välja mellan att lämna sina kulturella särdrag och gå upp i den *kroatiska politiska nationen*, dvs. bli kroater, eller förbli en kulturell *minoritet*. De kan inte tillsammans med kroaterna konstituera en kroatisk stat, eftersom en sådan stat tillhör det kroatiska folket.

När man läser Letica ligger det nära till hands att tänka på vad kardinalen Alojzije Stepinac skrev i sin dagbok den 28 mars 1941, dagen efter kuppen i Belgrad sedan Jugoslavien skrivit på tremaktpakten med Hitler:

När allt kommer omkring är kroater och serber två världar, nord- och sydpoler, som aldrig kommer att stå varandra nära, utom genom ett Guds mirakel. Schismen är Europas största förbannelse, nästan värre än protestantismen. Där finns ingen moral, inga principer, ingen sanning, ingen rättvisa, ingen hederlighet. (Tomasevich 2001:553)

Det är samma idé om en djup kulturell klyfta mellan ortodoxa serber och katolska kroater; samma tendens att se skillnaderna mellan folkgrupperna i moraliska termer.

Även i Slovenien fanns liknande stämningar. Slovenerna såg sig som en del av Mellaneuropa och demokratiseringsprocessen i Slovenien hade en tydlig nationell biton. En bidragande orsak var den arbetskraftsinvandring eller snarare de gästarbetare från Jugoslaviens södra republiker som från slutet av sextiotalet och under sjuttiotalet började ersätta slovenier som begivit sig till Tyskland eller andra länder i Västeuropa. Oavsett varifrån de kom – den största gruppen var från Kroatien – gick de under namnet *Bosanci* – bosnier (Mežnarič 1986). Det uppstod spänningar mellan den inhemska befolkningen och invandrarna från söder¹², samtidigt som det i Slovenien på ett politiskt plan fanns ett utbrett missnöje med att betala ”u-hjälp” till Kosovo, Makedonien och Bosnien. Varför skulle 8 procent av Jugoslaviens befolkning svara för 16 procent av federationens kostnader?

I en invandrarsituation är det naturligt att majoritetsbefolkningen kan känna oro över mötet med människor från andra kulturer.¹³ I Sverige har det ofta handlat om en paternalistisk attityd där den egna kulturens normer betraktas som allmängiltiga uttryck för en modern livshållning, till skillnad från den idealtypiske invandrarens traditionella kultur. I Slovenien uttrycktes misstron mot främlingar i en retorik som talade om *nationens väsen* och framträdande intellektuella tog fasta på den slovenska kulturens utsatthet. Inte sällan var man påverkad av Heideggers filosofi och såg människans uppgående i nationen som uttryck för en sann identitet (Hribar 1987, Urbančič 1987). Både invandringen från söder och Sloveniens ställning i federationen var i det perspektivet problematiska. Diskussioner om framtiden handlade därför dels om frigörelsen från kommunismen, dels om hotet mot slovensk kultur, både från invandrarna – särskilt de som var ortodoxa eller muslimer – och Jugoslaviens serbokroatisktalande majoritet (Hribar 1987, Hribar 1987b, Bučar 1987, Urbančič 1987, Tomc 1987, Rupel 1987).

Majoritetsspråket utgjorde i sig ett hot och egentligen fanns ingen anledning för slovenier att lära sig serbokroatiska (Rupel 1987). På samma sätt var invandringen ”måttlös” och måste begränsas (Rupel 1987, Urbančič 1987). Budskapet var med andra ord att Slovenien för att slovenernas särart inte skulle gå förlorad måste distansera sig från Jugoslavien. Dessa stämningar kom till uttryck i nr 57 av den slovenska kultur- och samhällsvetenskapliga tidskriften *Nova Revija* 1987, med underrubriken *Bidrag till ett slovenskt*

¹² Rupel (1987:63) hänvisar till de årliga mätningarna av den allmänna opinionen i Slovenien. 1980 ansåg 17 % att arbetare från andra republiker utgjorde ett hot mot slovenernas språk och identitet, jämfört med 62 % 1986)

¹³ Enligt Henri Tajfels sociala identitetsteori innebär identifikation med en social grupp/kategori samtidigt en distans till andra grupper. Detta gäller alla typer av social tillhörighet och kan leda till konflikt. För en översikt av Tajfels teori och vidareutvecklingar jfr Tajfel (1982) och Brewer & Hewstone (2004).

nationellt program. ("Prispevki za slovenski nacionalni program." *Nova Revija* 57. 1987). Numret var enligt Kosta Nikolić färdigt hösten 1986, men man väntade med publicering p.g.a. Memorandumkrisen i Serbien (Nikolić 2018:509). Av intresse är att denna manifestation av slovensk nationalism till skillnad från den serbiska vetenskapsakademiens opublicerade Memorandum väckte föga uppmärksamhet utomlands.

På ett filosofiskt eller juridiskt plan handlade konflikten om nationers [folks] rätt till självbestämmande. Frågan komplicerades av att de folkgrupper som bildat Jugoslavien inte hade levt inom klart avgränsade historiska gränser, samt att nya nationer tillkommit sedan 1945. Även om man av olika skäl skulle avvisa de serbiska kraven kan man ifrågasätta de metoder Kroatien använde för att driva igenom sin suveränitet. Att – samtidigt som man genomförde åtgärder som påverkade den serbiska befolkningen negativt jämfört med tidigare – sända beväpnade säkerhetsstyrkor för att överta kontrollen över polisstationer, vilka i Jugoslavien som regel hade kontrollerats av den folkgrupp som råkade ha majoritet i en given kommun, var en provokation.

Principen om nationellt självbestämmande bygger i realiteten på att den inte inkräktar på andra folks legitima intressen. Under sådana premisser borde man i Zagreb ha börjat med förhandlingar – inte nödvändigtvis med Milošević, utan med serberna i Kroatien. På den punkten är det svårt att se att Kroatien gick serberna till mötes. Var det verkligen nödvändigt att till varje pris tvinga fram underkastelse? Hade man inte sommaren 1990 kunnat avstå från att skicka trupper till de serbiska kommunerna – eller senare, våren 1991? Måste man trakassera serber på gator, arbetsplatser eller i skolor? Eller avskeda dem från deras arbeten i statliga institutioner och företag (Nikolić 2018:306, 312). Och varför diskuterades aldrig frågan om den autonomi som aktualiserades av omvärlden 1994 och 1995? Om inte annat hade man tagit udden av Miloševićs argument.

I samband med trettioårsminnet av Jugoslaviens sönderfall bjöd Belgradtidningen *Politika* in de tidigare medlemmar av statspresidiet 1991 som ännu är i livet till samtal på *Hotel Moskva* i Belgrad. (Apostolski 2021; Šajn, Apostolski, Albunović 2021a, 2021b, 2021c). Deltagare var Stipe Mesić från Kroatien, Borisav Jović, Serbien och Vasil Tupurkovski, Makedonien. Bosniens representant. Bogić Bogićević kunde inte närvara på grund av sjukdom. Även om man samtalade vänskapligt och respektfullt, samt i vissa frågor nyanserade en tidigare hållning, var det tydligt att grundläggande attityder fanns kvar. Jović talade om Kroatiens medvetna diskriminering av serberna, medan Mesić hävdade att de serbiska protesterna var en följd av att emissarier skickades från Serbien till serbdominerade områden för att skrämma befolkningen. I sak hade serberna i Kroatien ingen anledning att känna sig utsatta.

Ser man tillbaka på det som hände 1990 och 1991 hade Serbien kunnat uppträda på ett annat sätt, avstå från att skärpa ett redan känsligt läge med hård retorik eller provokativt handlande, även om det skedde bakom lyckta dörrar. Dit hör inte minst kraven på undantagstillstånd och militärt ingripande i mars 1991 när regimen Milošević var allvarligt försvagad och hade förlorat sin legitimitet hos stora delar av den serbiska allmänheten. Det

står vidare klart att Serbien kallt räknade med väpnad konflikt i Kroatien, men utgick från att den jugoslaviska armén skulle ha läget under kontroll och agera enligt Serbiens intressen.

Det är svårt att se att någon av parterna ens försökte ta hänsyn till andras legitima krav. Man såg enbart de oförrätter som drabbat den egna befolkningen och drev oförtröttligt en politik som underblåste konflikterna. Politikerna i Serbien och Kroatien måste ha varit medvetna om att det i vissa delar av Jugoslavien, i synnerhet i Bosnien och Hercegovina, var omöjligt att skapa sammanhängande majoritetsområden. Inte heller i Kroatien var det enkelt, eftersom den serbiska dominansen i Krajina varierade och det lokalt fanns större eller mindre kroatiska minoriteter. Ändå fortsatte båda sidor eskalationen och man kunde alltid hänvisa till historiska rättigheter.

Även Sloveniens agerande kan ses i detta ljus. Slovenerna såg i första hand till sina egna intressen och arbetade konsekvent på att lämna Jugoslavien, oavsett konsekvenserna. Redan i september 1990 beslöt man att tillsammans med Kroatien skaffa vapen utomlands. Man förberedde sig inte bara på försvar, utan var beredd, om tillfälle bjöds, att använda våld för att påskynda bildandet av en egen stat, oavsett om man hade med sig Kroatien eller ej.

Den amerikanske ambassadören i Belgrad, Warren Zimmerman, var kritisk till bilden av kriget i omvärlden och betraktade Sloveniens agerande med skepsis.

Slovensk nationalism var unik – den hade inga offer och inga fiender. Även om slovenerna hatade Slobodan Milošević, använde de inga ideologiska argument mot honom. De praktiserade en ”Garbo-nationalism” – de ville bli lämnade i fred. Deras dygd var demokrati och deras last egoism. I sin beslutsamhet att lämna Jugoslavien, struntade de helt enkelt i de 22 miljoner jugoslaver som inte var slovenier. De bär ett avsevärt ansvar för det blodbad som följde på deras utträde (Zimmerman 1996:77)

I efterhand har Sloveniens hållning kritiserats. Den illegala vapenhandeln har dels behandlats i en trilogi författad av de slovenska journalisterna Matej Šurc och Blaž Zgaga (2013), dels har Zgaga skrivit en text där han i ganska hårda ordalag vänder sig mot Sloveniens handlande:

Slovenien klarade sig bäst under [Jugoslaviens] sönderfall, med ett fåtal döda i de egna leden mot tiotals döda värnpliktiga i JNA. Dessutom drog man nytta av de senare krigen i grannländerna och tjänade pengar på en lukrativ vapenförsäljning. Det var dessutom inte fråga om en tillfällig, illegal försäljning från enskilda individers sida, tjänstemän eller ministrar, utan om genomtänkta beslut fattade av statsledningen som av den nya självständiga staten skapade en krigsprofitör. Samtidigt fattade Republiken Slovenien beslut som på ett ödesdigert sätt bidrog till den våldsamma upplösningen av den jugoslaviska krisen, eller till och med påskyndade den. (Zgaga 2014:2)

Zgaga menar att de som aktivt deltog i spelet kring Sloveniens självständighet har gjort allt för att dölja vad som hände och skapat myter kring ”självständighetskriget.” Enligt

honom har detta bidragit till vad han kallar en ”djup ekonomisk, social och moralisk kris som ibland påminner om lögnens rike och fåfångans marknad”. Han fortsätter med att peka på att vissa slovenier menar att omvärlden inte förstår dem:

”Slovenien har idag på ett internationellt plan varken allierade eller vänner” slog historikern Božo Repe fast (Mladina, 20 december 2013). Slovenerna betraktas nämligen sedan tjugo år tillbaka i större delen av världen som ett egoistiskt folk som delvis bär ansvaret för Jugoslaviens våldsamma upplösning. (Zgaga 2014)

Tudjmans tidigare nämnde rådgivare Slaven Letica, som lämnade sin post när han fick veta att Tudjman förhandlade med Milošević om en delning av Bosnien, menar i ett förord att Slovenien på nytt gjorde en överenskommelse med Serbien när man beslöt att sälja en del av territorialförsvarets beväpning till Kroatien i slutet av augusti 1991. Två veckor tidigare, den 14 augusti, hade Sloveniens utrikesminister Dimitrij Rupel och talmannen i parlamentet France Bučar besökt den kände serbiske författaren Dobrica Ćosić – under en kort tid jugoslavisk president innan han avsattes av Milošević – i dennes hem i Belgrad. De kände varandra sedan tidigare eftersom Ćosić sedan femtiotalet haft nära relationer till slovenska intellektuella. Syftet med besöket skulle ha varit att försäkra sig om att Serbien inte angrep Slovenien militärt. Enligt Slaven Letica var det en fortsättning på de förhandlingar som förts den 24 januari och som i Kroatien uppfattades som förräderi, eftersom man några dagar innan skrivit under en kroatisk-slovensk överenskommelser om ömsesidig hjälp om någon republik skulle angripas.

Zgaga skriver vidare om hur man från kroatisk sidan utan framgång bett Slovenien att vänta på att regimen i Kroatien konsoliderades innan man utropade självständigheten. Han pekar även på att Milan Kučan till Österrikes kansler Vranitzky i mars 1991 framhöll att ”Kroatien måste ta hänsyn till serbernas specifika situation på sitt territorium som skulle kunna leda till erkännande av autonomi”. Han nämner även att Borisav Jović i statspresidiet argumenterade mot försvarsministern Kadijević och inte var beredd att låta JNA ingripa i Slovenien med full kraft efter under tiodagarskriget i juni 1991. I omröstningen var Serbien tungan på vågen. Zgaga framhåller slutligen att Slovenien efter internationellt erkännande och medlemskap i FN i juni 1992 medvetet bryter mot vapenembargot och via Janez Janša påbörjar en omfattande smuggling av vapen till Bosnien, via Kroatien.

Milošević spelade en motsägelsefull roll. Samtidigt som han offentligt gav uttryck åt en ståndpunkt kunde han uppträda cyniskt mot allierade och sluta överenskommelser med motståndare. I sin bok beskriver ambassadör Zimmerman hur han träffar Milošević vid en ceremoni i Belgrad den 12 juli 1991:

Den självutnämnde aposteln för ett enat Jugoslavien visade inga tecken på sorg över dess kollaps. ”Serbien kommer inte att förhindra att Slovenien lämnar”, sade han. ”Marković betedde sig korkat med sina halvmesyrrer gentemot Slovenien. Han borde ha skickat 100 000 man till Slovenien eller inga alls. Vi skulle ha föredragit inga trupper. Slovenien är inte värt en enda serbisk soldats liv.

Peter [Storbritanniens ambassadör] och jag frågade Milošević om Jugoslaviens framtid. ”Vem bryr sig om ifall staten upphör?” svarade han. ”Serbien och Montenegro kommer att existera som federal statsbildning och Jugoslaviens legala arvtagare. Vi skulle gärna se en konfederation med andra. Serbien har alltid varit en oas av positiva känslor gentemot andra. Vi har bara fört ett angreppskrig i vår historia – mot Bulgarien under 1800-talet.” Miloševićs mentala flexibilitet var häpnadsväckande. Han hade konsekvent arbetat emot Jugoslavien och alldeles nyss förlöjligat dess premiärminister. Nu hade han fräckheten att göra anspråk på landet som sitt eget. (Zimmerman 1996: 149–150)

Mars 1991 är en avgörande period. De massiva oroligheterna i Serbien utgjorde ett allvarligt hot mot Milošević och det framgår att delar av presidiet vilseleddes när armén besatte centrala Belgrad.¹⁴ Sedan försöker Milošević vinna tid och Jović avsäger sig ordförandeskapet i statspresidiet, vilket betraktades som en signal till militären. Efter att ha konsulterat Sovjetunionen – som inte ville välsigna ett militärt undantagstillstånd – och västalliansen – som lät förstå att det var en intern angelägenhet – tvekade armén. Till det gåtfulla under denna period hör det möte mellan Tudjman och Milošević som ägde rum i Titos jaktlott i Karadjordjevo (provinsen Vojvodina i Serbien). Det handlade om en uppdelning av Bosnien, men uppenbarligen diskuterades även situationen i Kroatien, vilket framgår av följande uttalande av Milan Babić, blivande president i Republiken Krajina (december 1991).

”En gång när vi kom till Belgrad för att be om stöd, vid en tidpunkt när Milošević var skakad av händelserna 9 mars och behövde samarbeta med oss, både reellt och inför offentligheten, visade han oss en karta där republikernas och de dåvarande autonoma områdenas etniska struktur var angiven” säger Milan Babić, den förste presidenten i Krajina. ”Vid ett tillfälle skar han med en nagel bort Bihać och sade att han skulle ge det till Tudjman, att Tudjman behövde Bihać. Sedan drog han med nageln en linje från Benkovac via Kistanje till Drniš och sade att Franjo behövde området till någon väg. Jag förblev tyst och trodde inte längre på hans löften, varken om JNA eller om att bli kvar i Jugoslavien” (Švarn, Skrozza & Vasić 2001).

Detta säger något väsentligt både om Miloševićs relationer till serberna i Kroatien och hans politiska agerande i allmänhet. Förhandlingarna med Kroatien, liksom med Slovenien, sker över huvudet på dem som direkt berörs och överenskommelserna kan vara inbördes oförenliga. Det är exempelvis karaktäristiskt att Milošević genom att koncentrera sig på områden i den gamla Militärgränsen lämnade serberna i urbana centra vind för våg. Den serbiska befolkningen i Zagreb mer än halverades mellan 1991 och 2001 (Lunić 2020).

Många har frågat sig varför armén inte tog makten. Man hade vid olika tillfällen hotat med en kupp, men hade även avböjt att ingripa. Under 1990 är målet för JNA att förhindra att det bildas fristående militära styrkor. Mot den bakgrunden ingriper armén i maj för att ta kontroll över territorialförsvarets vapen och följer noga den vapenhandel som under

¹⁴ Jfr intervju med Bogić Bogićević (Pejić 2008), som när beslutet om skydd av „federala objekt“ fattades inte insåg att stridsvagnarna riktade sig mot oppositionen i Belgrad.

hösten organiseras av Slovenien och Kroatien. Den 9 januari 1991 kräver JNA juridiska åtgärder mot vapenimporten, men statspresidiet är oenigt och efter Sloveniens och Kroatiens vägran att överlämna vapnen minskar armén sin beredskap mot att de norra republikerna demobiliserar säkerhetsstyrkorna. Senare under våren, när det uppstår väpnade incidenter i Kroatien agerar JNA som en buffert mellan kroatiska förband och lokala serbiska polisstyrkor.

Ett skäl till arméns försiktighet var de potentiella riskerna. JNA var en mångnationell värnpliktsarmé och kunde i det rådande läget inte vara säker på allas lojalitet. Framför allt saknade man en genomarbetad plan för vad som skulle ske *efter* en militär intervention. Sanningens minut kom i mars. När general Kadjević av Milošević ombads att skicka armén till Slovenien och Kroatien ville han ha i stället ha statspresidiets stöd för införande av undantagstillstånd. JNA hoppades på att Bosniens representant som var serb skulle rösta för, men Bogić Bogićević vägrade trots påtryckningar. I det läget avstod armén från att agera. Man följde gällande konstitution: det fanns ingen order från överbefälhavaren, statspresidiet. Svagheten i arméns hållning var ledningens kommunistiska övertygelse och tron att socialisten Milošević var en bundsförvant. Kadjević hade i januari approcherat Ante Marković och undrat hur denne skulle ställa sig till att armén tog makten, arresterade ledarna i Slovenien och Kroatien, upplöste statspresidiet och gjorde Marković till president. När Marković frågade vad de tänkte göra med Milošević, svarade Kadjević vredgat att han var den ende som kämpade för Jugoslavien Marković avböjde att ge legalitet åt ett undantagstillstånd (Malić 2003).

Situationen kommentades 2001 av historikern Miroslav Hadžić, tillika överste i JNA:

När man i seriösa arméer förbereder en militärkupp och har samlat politikerna för att begära samtycke och då får nej, ser man till att ingen lämnar lokalerna. I samma ögonblick agerar man utifrån den plan om militärkupp som förberetts. (Švarn, Skrozza & Vasić 2001).

Hadžić hade naturligtvis rätt i att ett militärt ingripande förutsatte att JNA agerade på egen hand. Man saknade dock legitimitet i Slovenien och Kroatien, samt vid denna tidpunkt även i Serbien. Att man felbedömt Miloševićs vilja att försvara Jugoslavien stod klart ett par månader senare under tiodagarskriget i Slovenien.

Det jugoslaviska samhällssystemet bidrog till sin egen undergång. Kombinationen av enpartisystem och decentralisering på etnisk grund framkallade nationella spänningar innan en regelrätt politisk pluralism kunde göra sig gällande.

I slutet av första delen av sin trilogi skriver Kosta Nikolić:

I Jugoslavien blev liberalism och demokrati medel i en mobilisering för krig, eftersom den gamla idén om ”gemenskap” segrade över idén om ”samhälle”, och föreställningen om ett kollektiv, i synnerhet ”nationen” segrade över tanken på ”en fri individ”. I stället för frihet och pluralism främjades en ny ”enhetlighet” i den ”nationella enhetens namn” (Nikolić 2018: 507).

Det fanns helt enkelt hos nyckelaktörerna (Slovenien, Kroatien, Serbien) ingen vilja att göra eftergifter för att åstadkomma en lösning. I stället trodde de att de skulle kunna förverkliga sina mål med militära medel. Krigen blev det främsta medlet att skapa en homogen nation och opinion. Samtidigt står det enligt Kosta Nikolić klart att parterna i efterhand förverkligade *dolda krigsmål*. (Nikolić 2018:508)

För Kroatien handlade det om att se till att serberna reducerades till ett "acceptabelt antal"; för Slovenien om att "rensa bort sydlänningarna", för att bevara nationella särdrag och garantera det slovenska folkets "historiska existens"(Nikolić 2018:509).

Serbiens krigsmål var en produkt av Slobodan Miloševićs revolution: "Offentligt företärde den serbiska ledningen konsekvent åsikten att folken, inte republikerna, hade rätt till självbestämmande och att ett nytt Jugoslavien måste respektera principen en man en röst, vilket var demokratins kärna." Av det följde att gränserna mellan republikerna måste ändras: "Jugoslaviens sammanbrott var ett unikt tillfälle att slutligen lösa den nationella frågan i regionen". ... De mer långsiktiga, dolda krigsmålen var myten om "nationens pånyttfödelse" och skapandet av en "folkets stat", vilket innebar att man förkastade ekonomiska och politiska reformer som syftade till marknadsekonomi och ett genuint flerpartisystem (Nikolić 2018:510–511).

Enligt Nikolić hade Serbien större skäl än andra att inte utsätta sig för risken av krig. Men Milošević som befäst sin makt i Serbien genom att utstråla handlingskraft och avpollettera dem som varnade för "lättvindiga utfästelser" trodde att han på samma sätt kunde påverka utvecklingen i Jugoslavien.

*

Elie Kedourie (1993) betraktade det Osmanska *milletsystemet*¹⁵ som ett ideal för samlevnad mellan olika folkgrupper, men medgav att modellen var omöjlig när begreppet *nation* väl blivit ett kulturellt och politiskt faktum. Kedouries perspektiv var kulturhistoriskt och han betonade spridningen av nationalismens idéer. Detta i motsats till Ernest Gellner (1983) för vilken nationalism¹⁶ var en logisk följd av att det moderna samhället förutsätter ett standardiserat skriftspråk. Gellner erkänner dock komplexiteten i nationsbildningsprocessen och skriver i *Nations and Nationalism* (Gellner 1983:71–72) om hur f d ortodoxa i det en gång osmanska Bosnien blir serber, f d katoliker kroater och f d muslimer muslimer (idag bosnjaker).

¹⁵ Osmanerna delade in i undersåtarna enligt deras religionstillhörighet i socio-religiösa grupper, *millet*, som hade kulturell autonomi. Judar, muslimer, ortodoxa och katoliker levde i städerna sida vid sida, i särskilda kvarter, *mahala*, medan befolkningen på landsbygden ofta levde i homogena byar. Språk och etnicitet spelade ingen roll för imperiet och man gjorde inga systematiska försök att assimilera invånarna, religiöst eller språkligt. På så sätt bevarades ursprungliga kulturer och blev en grund för moderna nationer, samtidigt som skapandet av homogena nationalstater försvårades.

¹⁶ Tanken att ett folk har rätt till en egen stat – inte den idag vanliga innebörden chauvinism.

När man konfronteras med det som hände under 1990-talet är det lätt att beklaga att den europeiska marxismen i stället för Otto Bauers syn på nationalitetsfrågan valde Stalins (1913) idé om nationalstaten, vidareutvecklad av slovenen Edvard Kardelj (1973). I sin bok *Socialdemokratin och nationalitetsfrågan* från 1907 pläderade den österrikiske socialdemokraten för en ordning där nationella identiteter bevaras genom institutionella lösningar som inte nödvändigt innebär en territoriell uppdelning (Bauer 1907, 2000).

Bauers bok var ett förslag till hur kultur och identitet skulle kunna bevaras i det mångnationella Habsburgska imperiet. Medlemmar av en folkgrupp skulle ha ett naturligt historiskt-geografiskt centrum, men kunna utöva sitt språk och sin kultur i staten som helhet. En sådan lösning hade kanske varit möjlig i Jugoslavien, men de nationella ambitionerna var alltför starka. Det paradoxala är att de jugoslaviska kommunisterna tjugo år innan sammanbrottet skapade en *konfederation av [national]stater* samtidigt som de predikade *statens bortdöende* och kritiserade både europeisk socialdemokrati och sovjetkommunismen för *etatism*.

Litteratur

- Apostolski, Aleksandar. (2021). "Predsedništvo, poslednji čin." [Presidiet, sista akten] *Politika* (2021-05-09).
- Bakic-Hayden, Milica. (1995). "Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia." *Slavic Review* 54(4): 917 - 931.
- Bauer, Otto. (1907). Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie. Wien, Verlag der Wiener Volksbuchhandlung Ignaz Brand. <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/bauer/1907/nationalitaet/index.html>
- Bauer, Otto. (2000). *The Question of Nationalities and Social Democracy* Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Blagojević, Marina. (2008). Milošević i Kosovo: spirala zla. [Milošević och Kosovo. Det ondas spiral] *Slobodan Milošević: Put ka vlasti. Osmå sednica CK SKS: Uzroci, tok i posledice. Srbija 20 godina kasnije 1987-2007.* [Slobodan Milošević: Vägen till makten. Det åttonde sammanträdet i CK SKS. Bakgrund, förlopp och följder. Serbien 20 år senare] Zbornik radova za međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 21. i 22. septembra 2007. M. Pavlović, D. Jović and V. Petrović. Beograd; Stirling, Institut za savremenu istoriju, Beograd; Centar za proučavanje evropskog susedstva Univerziteta Stirling: 98-117.
- Brewer, Marilynn B. & Miles Hewstone. (2004). Red. *Self and Social Identity* Oxford, Blackwell Publishing Ltd
- Bučar, France. (1987). "Pravna ureditev položaja Slovencev kot naroda." [Den rättsliga regleringen av slovenernas ställning som folk] *Nova Revija* (57): 150–160.
- Gagnon, V. P. (2004). *The Myth of Ethnic War. Serbia and Croatia in the 1990s.* Ithaca and London, Cornell University Press.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism.* Oxford, Basil Blackwell.
- Hribar Tine. (1987a). "Slovenska državnost." [Slovenien som stat] *Nova revija* (57): 3–28.
- Hribar, Spomenka. (1987b). "Avangardno sovrašstvo in sprava." [Avangardistiskt mostånd och enhet] *Nova revija* (57): 74–103
- Izetbegović, Alija. (1990). *Islamska deklaracija.* [Islamisk deklaration] Sarajevo, Bosna.
- Jović, Dejan. (2009). *Yugoslavia: A State that Withered Away.* West Lafayette, Indiana, Purdue University Press.
- Kaplan, Robert. D. (1993). *Balkan Ghosts. A Journey Through History.* New York, St. Martin's
- Kardelj, Edvard (1973). *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanje.* [Den slovenska nationella frågans utveckling] Treće, pregledano i dopunjeno izdanje. Beograd, Komunist
- Kedourie, E. (1993). *Nationalism.* Ocford: Blackwell.
- Lekić, Bojana. Lekić, Slaviša & Zoran Pavić (2009). *Antibirokratska revolucija (1987-1989).* [Den antibyråkratiska revolutionen] Beograd, Službeni glasnik.
- Lekić, S. and Z. Pavić, Red.. (2007). *VIII Sednica CK SK Srbije. Nulta tačka "narodnog" pokreta.* [De serbiska kommunisternas förbunds VIII sammanträdde. „Den folkliga rörelsens“ nollpunkt] Beograd, Statusteam; Službeni glasnik.
- Letica, Slaven (1989) Asimilacija hrvatskih Srba. [De kroatiska serbernas assimilering] *Danas* 12.9.1989, s. 18–19

- Lunić, N. (2020). "Nestajanje Srba u Zagrebu." [Zagreb-serbernas försvinnande] *P-portal.net* (2020-02-22).
<https://p-portal.net/nestajanje-srba-u-zagrebu/>
- Magnusson, K. (1981). "Nationalitetsproblem i Jugoslavien: krisen i Kosovo." *Bidrag till öststatsforskningen* 9(2): 1 - 207. <https://www.kjellmag.se/>
- Magnusson, K. (1987a). Secularization of Ideology: The Yugoslav Case. *Symbols of Power. The Esthetics of Political Legitimation in the Soviet Union and Eastern Europe*. C. Arvidsson and L.-E. Blomqvist. Stockholm, Almqvist & Wiksell International: 73 - 86. <https://www.kjellmag.se/>
- Magnusson, K. (1987b). "The Serbian Reaction: Kosovo and Ethnic Mobilization among the Serbs." *Nordic Journal of Soviet and East European Studies* 4(3): 3–30.
<https://www.kjellmag.se/>
- Magnusson, Kjell. (2018). *Drömmen om en islamisk ordning. Muslimska brödraskapet i Bosnien och Hercegovina*. Stockholm, Timbro. [Drömmen om en islamisk ordning \(timbro.se\)](http://www.timbro.se)
- Malić, Gordan. (2003). "Ante Marković: Posle 12. godina ćutanja. Moja istina o smrti Jugoslavije." [Ante Marković: Efter 12 års tystnad. Min sanning om Jugoslaviens undergång] *Danas* (13–28 novembra 2003). <http://www.titomanija.com.ba/e-knjige/Moja%20istina%20o%20smrti%20Jugoslavije.pdf>
- Marković, M. (2009). *Juriš na nebo. Sećanja. Knjiga druga*. [Att rusa mot himlen. Minnen. Del II] Beograd, Prosveta.
- Mežnarič, S. (1986). "Bosanci". *A kuda idu Slovenci nedeljom*. [”Bosnierna.” Och vart går slovernerna på söndagarna] Ljubljana, Krt – Knjižnica revolucionarne teorije.
- Mihailović, Kosta & Vasilije Krestić (1995). *Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts. Answers to Criticism*. Belgrade, Serbian Academy of Sciences and Arts, Presidency.
- Miladinović, Veljko. (2021). "Zašto je (stvarno) počeo rat." [Varför började (egentligen) kriget] *Nedeljnik* (486): 18–27. (2021-09-05).
- Milošević, Slobodan. (1989). *Godine raspleta*. [Uppgörelsernas år] Beograd, Beogradsko-izdavački zavod.
- Nikolić, Kosta & Vladimir Petrović. red. (2011). *Od mira do rata. Dokumenta Predsedništva SFRJ 1991*. [Från fred till krig. Dokument från statspresidiet] Beograd, Institut za savremenu istoriju; Fond za humanitarno pravo.;
- Nikolić, Kosta. & Marina Ilić (2016). "Causes of the Armed Conflict in Croatia 1991. Resolving conceptual and Methodological Inconsistencies." *Istorija 20.veka* (2): 179–206.
https://istorija20veka.rs/wp-content/uploads/2017/01/2016_2_10-Nikolić.pdf
- Nikolić, Kosta. & Vladimir. Petrović, Red. (2012). *Rat u Sloveniji. Dokumenta Predsedništva SFRJ 1991. Tom II (jun – jul 1991)*. [Kriget i Slovenien. Dokument från statspresidiet] Beograd, Institut za savremenu istoriju; Fond za humanitarno pravo;
- Nikolić, Kosta. & Vladimir. Petrović, Red. (2018). *Rat u Hrvatskoj. Dokumenta Predsedništva SFRJ. Tom III (avgust–oktobar 1991)* [Kriget i Kroatien. Dokument från statspresidiet] Jugoslovenska kriza. Beograd, Institut za savremenu istoriju; Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković“

- Nikolić, Kosta. (2018). *Jugoslavija, poslednji dani 1989–1992. Knjiga prva "Svi Srbi u jednoj državi"*. [Jugoslaviens sista dagar 1989–1992. Del I „Alla serber i en stat“.] Beograd, Službeni glasnik.;
- Nikolić, Kosta. (2020). *Jugoslavija, poslednji dani 1989–1992. Knjiga druga "Ljudi mržnje, zemlja smrti"*. [Jugoslaviens sista dagar 1989–1992. Del II „Hatets människor, dejasnödens land] Beograd, Službeni glasnik.
- Pavlović, Momčilo, Dejan Jović & Vladimir Petrović, red. (2008). *Slobodan Milošević: Put ka vlasti. Osmu sednica CK SKS: Uzroci, tok i posledice. Srbija 20 godina kasnije 1987-2007.* . [Slobodan Milošević: Vägen till makten. Det åttonde sammanträdet i CK SKS. Bakgrund, förlopp och följder. Serbien 20 år senare] Zbornik radova za međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 21. i 22. septembra 2007. Beograd; Stirling, Institut za savremenu istoriju, Beograd; Centar za proučavanje evropskog susedstva Univerziteta Stirling.
- Pejić, N. (2008). "Bogić Bogićević: Čovjek koji je rekao "ne" . [Bogić Bogićević Mannen som sade nej] *Radio Slobodna Evropa/Radio Free Europe* (2008-02-27). <https://www.slobodnaevropa.org/a/1045338.html>
- Perunovic, Sreca. (2015). "Animosities in Yugoslavia before its demise: Revelations of an opinion poll survey." *Ethnicities* 16(6) 819-841.
- Prispevki za slovenski nacionalni program. [Bidrag till ett slovenskt nationellt program]. *Nova revija* 57. 1987.
- Rupel, D. (1987). "Odgovor na slovensko narodno vprašanje." [Svar på den slovenska nationella frågan] *Nova revija* (57): 57–73.
- Stalin, J. V. (1913). *Marxism and the National Question*, J.V. Stalin Archive. Marxist Internet Archive. <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1913/03.htm>
- Šajn, Ž., A. Apostolski and M. Albinović (2021b). Ustav he napisao Kardelj za separatiste po Titovom nalogu.[Kardelj skrev en konstitution för separatister på order av Tito] *Politika*. 2021-05-09.
- Šajn, Željko, Aleksandar Apostolski & Marko Albinović (2021a). Da li je razlaz morao da bude krvav [Måste upplösningen bli blodig?]. *Politika*. 2021-05-29.
- Šajn, Željko, Aleksandar Apostolski & Marko Albinović (2021c). Miteran je pozvao Miloševića i slagao ga, a mi smo smatrali da su nam Francuzi najveći prijatelji. [Mitterand kontaktade Milošević och ljög för honom, och vi hade betraktat fransmännen som våra närmaste vänner.] *Politika*. 2021-05-10-
- Šurc, Matej & Blaž Zgaga (2013) *U ime države (trilogija)* [I statens namn (trilogi)] Zagreb: Jesenski i Turk.
- Švarn, Filip. Skrozza. & Tamara Vasić, Biljana (2001). "Jugoslovenska narodna armija 1989-1992. Kratka istorija sloma: Armija partije." [Den jugoslaviska folkarmén 1989–1992. Sammanbrottets historia i korthet. Partiarmén] *Vreme* (562). <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=298989>
- Tajfel, H. (1982). "Social Psychology of Intergroup Relations." *Annual Review of Psychology* 33(1): 1-39.
- Telesković, Dušan. (2020). "“Mi smo znali da SKJ ne shvatamo kao svoju ako ne prihvate naše predloge. Hrvati nisu imali tu pripremu...”": Velika ispovest Milana Kučana, 30 godina posle Četnaestog kongresa." [Vi visste att vi inte skulle betrakta SKJ, de

jugoslaviska kommunisternas förbund, som vårt om de inte gick med på våra förslag. Kroaterna var inte förberedda i den meningen... Milan Kučans omfångsrika bikt 30 år efter den 14 kongressen] *Nedeljnik*(2020-01-23).

- Todorova, M. (2009). *Imagining the Balkans*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- Tomasevich, J. (2001). *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945. Occupation and Collaboration*. Stanford, California, Stanford University Press.
- Tomc, Gregor. (1987). "Civillna držba pod slovenskim socijalizmom." [Civilsamhället under den slovenska socialismen] *Nova revija* (57): 144–149.
- Tuđman, Franjo. (1989). *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja* [Den historiska verklighetens ödemarker. En diskussion om våldets historia och filosofi] Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske
- Urbančič, Ivan (1987). "Jugoslovanska "nacionalistična kriza" in Slovenci v perspektivi konca nacije." [Den jugoslaviska "nationalistiska krisen" och slovenerna i ljuset av nationens död] *Nova revija* (57): 30–56.
- Vladisavljević, Nebojša. (2008). *Serbia's Antibureaucratic Revolution. Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. New York, Palgrave Macmillan.
- Zgaga, B. (2014). "Istina o slovensko-srpskom paktu protiv Jugoslavije i o trgovini oružjem: Tko je pomogao otvoriti vrata pakla i tome još i zaradio?" [Sanningen om den slovensk-serbiska pakten mot Jugoslavien och handeln med vapen. Vem hjälpte till att öppna helvetets portar och tjänade samtidigt pengar?] *Index* (22.2.2014). <https://www.index.hr/vijesti/clanak/Istina-o-slovensko-srpskom-paktu-protiv-Jugoslavije-i-o-trgovini-oruzjem-Tko-je-pomogao-otvoriti-vrata-pakla-i-pri-tome-jos-i-zaradio/729681.aspx>
- Zimmermann, Warren. (1996). *Origins of a Catastrophe. Yugoslavia and its Destroyers - America's last ambassador tells what happened and why*. New York, Tines Books, Random House.